

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังมีรายละเอียดที่จะนำเสนอต่อไปนี้

- 2.1 การจัดการความรู้
- 2.2 ภูมิปัญญาและการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.3 บริบทชุมชน
- 2.4 ห้องสมุดมีชีวิต

2.1 การจัดการความรู้

การจัดการความรู้คือ กระบวนการที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการเพิ่มมูลค่าหรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคลหรือองค์กร เพื่อสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันสำหรับนำมาใช้ปรับปรุงงาน และเพื่อยกระดับความสามารถในการค้นหาความรู้จากภายนอกเข้ามาใช้ในการทำงาน โดยมีเป้าหมายของงานในระดับที่เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างน่าภูมิใจไปสู่การสร้างนวัตกรรมจากการทำงาน และมีการสังเคราะห์ความรู้สำหรับการทำงานไว้ภายในองค์กรหรือหน่วยงานหรือกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน ในรูปของคลังความรู้ที่มีระบบการจัดเก็บให้ค้นหาใช้ได้อย่างสะดวก ค้นหาได้ตลอดเวลา ได้ทันทีที่ต้องการ และมีการปรับปรุงคลังความรู้ให้ทันสมัยอยู่เสมอ ไม่เป็นความรู้ที่เก่าเก็บล้าสมัย (วิจารณ์ พานิช, 2540 : 65)

การจัดการความรู้ ประกอบด้วยกิจกรรมและกระบวนการต่อไปนี้เป็นอย่างน้อย

1. การขุดค้นและรวบรวมความรู้ คัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายในองค์กรและจากภายนอกองค์กร นำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง

2. การจัดหมวดหมู่ความรู้ ให้เหมาะสมต่อการใช้งาน
3. การจัดเก็บ ความรู้ เพื่อให้ค้นหาได้ง่าย
4. การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้
5. การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้
6. การวิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อยกระดับความรู้

7. การสร้างความรู้ใหม่
8. การประยุกต์ใช้ความรู้
9. การเรียนรู้จากการใช้ความรู้

การจัดการความรู้เริ่มที่ปณิธานความมุ่งมั่น (purpose) อันยิ่งใหญ่ร่วมกันของสมาชิกขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่าย ที่จะร่วมกันใช้ความเพียรดำเนินการจัดการความรู้ด้วยวิธีการและยุทธศาสตร์อันหลากหลาย เพื่อใช้ความรู้เป็นพลังหลักในการบรรลุเป้าหมายตามความมุ่งมั่นเพื่อประโยชน์ขององค์กร กลุ่มบุคคล เครือข่าย และยังประโยชน์อันไพศาลให้แก่สังคมในวงกว้างด้วย

การจัดการความรู้มีความหมายกว้างกว่าการจัดการสารสนเทศ กว้างกว่าการจัดการข้อมูล และกว้างกว่าการจัดการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

ในการจัดการความรู้ จะต้องมีการจัดการครบทั้ง 3 องค์ประกอบของความรู้คือ ความรู้ฝังลึกในคน ความรู้แฝงในองค์กร และความรู้เปิดเผย รวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากิจกรรมหลัก (core activities) ขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่าย

การจัดการความรู้ จะต้องดำเนินการในลักษณะที่บูรณาการอยู่ในกิจกรรมหรืองานประจำ ไม่ถือเป็นกิจกรรมที่แยกจากงานประจำ ต้องดำเนินการโดยไม่ทำให้สมาชิกขององค์กรรู้สึกว่ามีการเพิ่มขึ้น

การจัดการความรู้เน้นการดำเนินการเกี่ยวกับคนในองค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่าย ผลของการจัดการความรู้วัดจากผลงาน วัฒนธรรมองค์กร สินทรัพย์ทางปัญญาขององค์กร และความสามารถในการสร้างนวัตกรรมหรือการปรับตัวขององค์กร

การจัดการความรู้ มีทั้งการจัดการความรู้ที่ดี และการจัดการความรู้ที่เลว การจัดการความรู้ที่ดีมีลักษณะลงทุนน้อย แต่ได้ผลกระทบบมาก การจัดการความรู้ที่เลว เป็นการจัดการความรู้ที่ได้ผลไม่คุ้มค่าการลงทุน

พื้นฐานสำคัญต่อความสามารถในการจัดการความรู้ คือ ความเป็นองค์กรเรียนรู้ (Learning organization) หรือองค์กรเคออร์ดิค (chaordic organization) และการที่สมาชิกขององค์กรเป็นบุคคลเรียนรู้ (learning person)

ในเรื่องการจัดการความรู้ ไม่มีสิ่งใดหรือหลักการใดสำคัญยิ่งกว่าจินตนาการและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ กลุ่มผู้ดำเนินการจัดการความรู้จะต้องมั่นใจที่จะใช้จินตนาการและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เพื่อการจัดการความรู้อย่างเต็มที่ มีความเป็นอิสระที่จะคิด มีความมั่นใจที่จะคิด และนำความคิดมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคิดร่วมกันผ่านการกระทำ เพื่อเป้าหมายบรรลุความมุ่งมั่นที่กำหนดร่วมกัน

ในภาพกว้าง การจัดการความรู้จะต้องเชื่อมโยงกับกิจกรรมเกี่ยวกับความรู้ที่หลากหลาย เช่น การสร้างความรู้(วิจัย) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นวัตกรรม การศึกษา การพัฒนาคน วัฒนธรรมการเรียนรู้

2.1.1 องค์ประกอบของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแปรข้อมูล (data) เป็นข้อสนเทศ (information) แปรข้อสนเทศเป็นความรู้ (knowledge) และใช้ความรู้เพื่อปฏิบัติการ (action) โดยที่ไม่หยุดอยู่แค่ระดับความรู้ แต่จะยกระดับไปถึงปัญญา (wisdom) คุณค่า ความดี ความงาม

ในระดับของข้อมูล มีการบันทึกข้อมูลจากการทำงาน มีการค้นหาหรือขุดค้น (mining) รวบรวมข้อมูล นำมาตรวจสอบกรองเอาไว้เฉพาะข้อมูลที่น่าเชื่อถือ และสำคัญต่องานขององค์กร นำมาจัดหมวดหมู่เพื่อให้ประมวลเป็นข้อมูลได้ง่าย จัดเก็บเป็นฐานข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ ให้นำได้ง่าย นำไปสู่การจัดการบริการข้อมูล มีกิจกรรมเพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูล

กระบวนการแปรหรือประมวลข้อมูลไปเป็นข้อสนเทศ ประกอบด้วย การกรองเอาไว้เฉพาะข้อมูลที่แม่นยำ และเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น นำมาตีความ หรือจัดรูปแบบ (pattern) ภายใต้กรอบบริบท (context) ของเรื่องนั้น ๆ

ในระดับข้อสนเทศ มีการเลือก จัดหมวดหมู่ จัดหีบห่อ (ให้เหมาะและชวนใจผู้ใช้) จัดเก็บให้บริการ ถ่ายทอดแลกเปลี่ยน และนำไปใช้ประโยชน์

กระบวนการแปรข้อสนเทศไปเป็นความรู้ เป็นกระบวนการภายในคน และกระบวนการระหว่างคน โดยนำข้อสนเทศมาตีความ เปรียบเทียบ ตามบริบทขององค์กร เป้าหมายขององค์กร และสิ่งแวดล้อมขององค์กร ได้เป็นความรู้โดยที่ความรู้นั้นอาจมีพลังในระดับของการทำนาย

ในระดับความรู้ มีการดำเนินการส่งเสริมหรือสร้างเงื่อนไข ให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ (knowledge sharing) ภายในองค์กร ไม่มีการปิดบังความรู้ มีการยกระดับความรู้ให้ลึกซึ้งหรือเชื่อมโยงยิ่งขึ้น อาจยกระดับขึ้นไปถึงความเข้าใจในกระบวนการทัศน์ใหม่ มีการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ ประกอบการกำหนดนโยบาย ประกอบการตัดสินใจเลือกแนวทางใดแนวทางหนึ่งในหลาย ๆ ทางเลือก หรือใช้ในการทำงานให้ประสบความสำเร็จสมความมุ่งหมาย แล้วเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจากการกระทำนั้น (เกิดปัญญา) และภาคีผู้มีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ได้รับผลจากความสำเร็จ และ เกิดปิติสุข

เมื่อมีการประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อกิจการใดกิจการหนึ่ง ก็มีการสังเกตและเก็บข้อมูลจากกิจกรรมนั้น นำไปแปรเป็นข้อสนเทศ และความรู้ สำหรับนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดผลงานที่ดียิ่งขึ้น เป็นวัฏจักรหมุนเวียนไม่รู้จบ เป็นวัฏจักรแห่งการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการและปัญญา

การจัดการความรู้ คือ เครื่องมือพัฒนาผลงานของบุคคล องค์กร เครือข่าย และพัฒนาสังคม ในภาพรวมในยุคสังคม-เศรษฐกิจบนฐานความรู้

การจัดการความรู้มีอยู่แล้วตามธรรมชาติในทุกคน ทุกองค์กร ทุกเครือข่าย และทุกสังคม แต่เป็นการจัดการความรู้ที่ทำโดยไม่มีระบบแบบแผน ขาดพลัง

2.1.2 กระบวนการ (process) ของการจัดการความรู้ ได้แก่

1. การสร้างความรู้ขึ้นใช้เองจากการทำงาน เพื่อหาช่องทางใหม่ ๆ หรือหานวัตกรรมในการทำงาน ทำให้การทำงานหรือการประกอบกิจกรรมได้ผลดีขึ้น หรือก้าวสู่กระบวนการทัศน์ใหม่ กระบวนการสร้างความรู้ขึ้นใช้เองน่าจะมีทั้งทำโดยตั้งใจหรือตั้งใจ กับที่ทำโดยไม่ตั้งใจ แต่เกิดผลเป็นการสร้างความรู้ และกระบวนการสร้างความรู้ที่น่าจะประกอบด้วยกิจกรรมย่อยมากมาย ทำอย่างต่อเนื่องยาวนาน ควรหาทางระลึกลับย้อนกลับไปและรวบรวมข้อมูลดังกล่าว นำมาวิเคราะห์ ทบทวน สังเคราะห์ขึ้นเป็นแนวทางสำหรับจัดกระบวนการของประชาคมต่อไป หรือสำหรับ แลกเปลี่ยนให้ประชาคมอื่นได้นำไปเป็นแนวทางและปรับใช้

2. การค้นคว้าหาความรู้จากภายนอก สำหรับนำมาใช้ประโยชน์ ดำเนินการอย่างไรบ้าง ในสถานการณ์ใดที่ทำให้มีการค้นคว้าหาความรู้จากภายนอกอย่างขะขันแข็งมากกว่าปกติ แหล่งความรู้ ที่ใช้มีที่ใดบ้าง แหล่งใดที่จัดได้ว่าเป็นแหล่งที่ดี คืออย่างไร วิธีการค้นคว้าทำอย่างไร บุคคลหรือ สมาชิกองค์กรหรือเครือข่ายที่มีความสามารถพิเศษในการค้นคว้าหาความรู้จากภายนอกมีลักษณะ ใด มี การเปรียบเทียบ คัดเลือก หรือผสมผสานระหว่างความรู้ที่ค้นคว้ามาจากภายนอก กับ ความรู้ที่สร้างขึ้นเองจากการทำงานอย่างไรบ้าง เป็นต้น

3. การตรวจสอบ คัดเลือกความรู้ คัดเอาความรู้ที่ไม่แม่นยำทิ้งไป เอาความรู้ที่ไม่เหมาะสม ต่อการใช้งานในบริบทของกลุ่มหรือองค์กรทิ้งไปทำอย่างไร มีความรู้มากน้อยแค่ไหนที่ถูกคัดออก โดยกระบวนการนี้ ยกตัวอย่าง จะยิ่งดีถ้าทำตารางระบุรายชื่อความรู้ดังกล่าว ระบุนว่าตัดทิ้งเพราะเหตุ ใด ผ่านกระบวนการตรวจสอบอย่างไรจึงเชื่อว่าเป็นความรู้ที่น่าเชื่อถือหรือไม่เหมาะสม คนที่มี ลักษณะแบบใดที่มีความสามารถด้านนี้เป็นพิเศษ ถ้าจะพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่มหรือ องค์กรในด้านการตรวจสอบหรือคัดเลือกความรู้ ควรวิธีดำเนินการอย่างไร เป็นต้น

4. การกำหนดความรู้ที่จำเป็นสำหรับใช้งาน มีการกำหนดหรือไม่ ถ้ามีการกำหนดโปรด ระบุว่ามีความรู้ด้านใดบ้าง กระบวนการกำหนดทำอย่างไร ใช้เกณฑ์อะไร มีการปรับปรุงข้อกำหนด หรือไม่ ถ้ามีทำบ่อยแค่ไหน บุคคลที่เป็นแกนนำในด้านนี้คือใครบ้าง ทำไมจึงเป็นคนที่ทำภารกิจนี้ ได้ดี เป็นต้น

5. การจัดหมวดหมู่ความรู้ และจัดเก็บ ให้อยู่ในลักษณะให้ค้นหาได้ง่ายและอยู่ในลักษณะที่ใช้งานได้ง่าย มีการทำบ้างหรือไม่ ทำอย่างไร ใครเป็นผู้ทำ มีการปรับปรุงบ่อยแค่ไหน กลไกให้เกิดการปรับปรุงคืออะไร โปรดนำเสนอความรู้ดังกล่าวในรูปแบบของซีดี-รอม

6. กระบวนการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนความรู้ ภายในองค์กรหรือเครือข่าย ดำเนินการอย่างไร เน้นความรู้แบบไหน (tacit, embedded, explicit) มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ต่างแบบอย่างแตกต่างกัน อย่างไร ใช้ ICT ช่วยอำนวยความสะดวกในการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนความรู้ได้อย่างไร มีการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนความรู้กับนอกองค์กรหรือเครือข่ายบ้างหรือไม่ เนื้อหาความรู้แบบใดที่มีการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนกับภายนอก เนื้อหาความรู้อะไรบ้างที่มีการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนกันอย่างกว้างขวางภายในองค์กร อะไรบ้างที่ไม่ค่อยมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนทั้ง ๆ ที่เป็นความรู้ที่สำคัญ เพราะอะไร เป็นต้น อะไรบ้างที่ต้องปกปิด ไม่ให้รั่วออกไปภายนอกองค์กรหรือเครือข่าย

7. การยกระดับความรู้ โดยการตีความ จัดแบบแผน (pattern) หรือหมวดหมู่ ภายใต้บริบทของงานหรือกิจกรรม ทั้งที่เป็นความรู้ฝังลึก ความรู้แฝง และความรู้ที่เปิดเผย รวมทั้งการยกระดับผ่านวงจรเปลี่ยนความรู้ฝังลึกไปเป็นความรู้ที่เปิดเผย และเปลี่ยนไปเป็นความรู้ฝังลึกในระดับที่สูงขึ้น หรือกระบวนการอะไรบ้างที่เกิดการยกระดับความรู้ดังกล่าว ใครคือแกนนำที่ผลักดันหรือดำเนินการกระบวนการดังกล่าว มีปัจจัยใดบ้างที่ส่งเสริมหรือขัดขวางการยกระดับความรู้ เมื่อมีการยกระดับความรู้แล้ว เกิดผลอะไรบ้างต่อองค์กรหรือเครือข่าย และต่อสมาชิกขององค์กรหรือเครือข่าย เป็นต้น

8. การดำเนินการหรือสร้างเงื่อนไขเพื่อลดทอนการปกปิดหรือเก็บงำความรู้ มีการดำเนินการอย่างไรบ้าง ดำเนินการแล้วได้ผลอย่างไร ใครคือบุคคลหรือแกนนำสำคัญในการดำเนินการดังกล่าว มีข้อเสนอแนะสำหรับให้องค์กรหรือเครือข่ายอื่น ๆ นำไปปรับใช้อย่างไรบ้าง เป็นต้น

9. การใช้ ICT สนับสนุนกระบวนการ มีการดำเนินการอย่างไรบ้าง ตามประสบการณ์ที่ผ่านมา ICT แบบใดที่ใช้สะดวกหรือไม่สะดวกอย่างไร ICT แบบใดที่ส่งผลอย่างมีพลังสูงหรือต่ำอย่างไร cost-benefit และ cost-effectiveness ของ ICT แต่ละแบบเป็นอย่างไร ความคงทนของ ICT แต่ละแบบเป็นอย่างไรบ้าง มีคนหรือกลุ่มคนที่กลัวไม่กล้าใช้หรือไม่คล่องแคล่วในการใช้ ICT แบบใดบ้าง องค์กรหรือเครือข่ายได้แก้ปัญหา “กลัวเทคโนโลยีใหม่” นี้อย่างไร เป็นต้น

10. กระบวนการสร้าง การใช้จินตนาการและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ขององค์กรหรือเครือข่ายมีกระบวนการดังกล่าวอย่างไรบ้าง อธิบายหลักการและวิธีการให้ชัดเจน กระบวนการดังกล่าวก่อผลดีหรือผลเสียต่องานหรือกิจกรรม และต่อสมาชิกขององค์กรหรือเครือข่าย อย่างไรบ้าง มีคำแนะนำต่อองค์กรหรือเครือข่ายอื่น ๆ ในเรื่องหลักการหรือวิธีการ สร้าง การใช้จินตนาการและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์อย่างไรบ้าง เป็นต้น

11. บรรรยากาศหรือวัฒนธรรมองค์กร (corporate culture) ได้สร้างบรรรยากาศหรือวัฒนธรรมประเพณีอะไรบ้างที่เชื่อว่าช่วยส่งเสริมการจัดการความรู้ การดำเนินการดังกล่าวทำอย่างไร ใครเป็นบุคคลหรือแกนนำสำคัญ ผลของการดำเนินการแต่ละอย่างเป็นอย่างไรบ้าง มีคำแนะนำต่อองค์กรหรือเครือข่ายอื่น ในหลักการและวิธีปฏิบัติในเรื่องนี้อย่างไร

12. การใช้ความรู้ มีการประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการต่าง ๆ อย่งไรบ้าง ผลของการประยุกต์ใช้ความรู้เป็นอย่างไรบ้าง ทั้งที่ผลงาน การเรียนรู้ภายในองค์กรหรือเครือข่าย การยกระดับความรู้ และผลต่อคน สมาชิกขององค์กรหรือเครือข่าย โป้รตระบุพลวัตของการใช้ความรู้ มีประสบการณ์ของการใช้ความรู้แล้วเกิดผลด้านลบบ้างหรือไม่ ถ้ามี เป็นเพราะเหตุใด มีข้อเสนอแนะต่อองค์กรหรือเครือข่ายอื่น ๆ ด้านกระบวนการใช้ความรู้อย่างไรบ้าง

13. ชุมชนความรู้ มีการรวมกลุ่มกันเป็น “ชุมชนแห่งความรู้” อย่งไรบ้าง การริเริ่มมาจากไหน มีความต่อเนื่องหรือไม่ อย่งไร ปฏิสัมพันธ์และกิจกรรมภายในชุมชนแห่งความรู้เป็นอย่งไร กิจกรรมชุมชนแห่งความรู้ก่อผลด้านต่าง ๆ อย่งไรบ้าง มีข้อเสนอแนะต่อองค์กรหรือเครือข่ายอื่น ๆ ในเรื่อง “ชุมชนแห่งความรู้” อย่งไรบ้าง

14. กระบวนการตรวจสอบ (วัด) สินทรัพย์ทางปัญญา (intellectual asset) และทุนปัญญา (intellectual capital) มีการทำบ้างหรือไม่ ทำบ่อยแค่ไหน บอกวิธีทำ สาเหตุที่ทำ ใครบ้างเป็นแกนนำ ผลการตรวจสอบ (วัด) เป็นอย่งไรบ้าง มีผลวัดเป็นอย่งไร การดำเนินการดังกล่าวเกิดผลอย่งไร (Davidson, etc, 2002 : 12)

2.2 ภูมิปัญญาและการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาเป็นสินทรัพย์ของประชาชนและชุมชนที่มีการสั่งสมทุนทางปัญญา วัฒนธรรม ทัศนคติที่มีต่อธรรมชาติของชุมชนความสงบ วิถีชีวิต วัสดุตามธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานหรือทุนทางสังคมของชุมชน เพราะเป็นสิ่งที่ได้รับการสร้างสมและสืบทอด ต่อ ๆ มาเป็นสมบัติของคนในชุมชน ซึ่งมีอยู่มาก สิ่งที่จะต้องเร่งทำในวันนี้ คือ การส่งเสริมภูมิปัญญา รักษาภูมิปัญญาเดิมแล้วต่อยอดภูมิปัญญาด้วยวิทยาการและความรู้สมัยใหม่ เพื่อให้พื้นฐานของไทยแข็งแกร่งได้อย่างมั่นคง

2.2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาไทย

ดร. รุ่ง แก้วแดง (http://www.drrung.com/article/paye_articles26.html) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไทยว่า คือ องค์ความรู้ความสามารถและทักษะของคนไทย อันเกิดจากการสั่งสม

ประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ปรุงแต่งและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

นอกจากนั้น ดร. รุ่ง แก้วแดง ได้สรรเสริญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันว่า พระองค์ทรงเลือกนำภูมิปัญญาไทยมาใช้แก้ปัญหาต่างๆ เช่น โครงการแก้มลิง ป้องกันน้ำท่วม การใช้หญ้าแฝกป้องกันการพังทลายของดิน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพที่อุดมด้วยภูมิปัญญารอบด้าน สมกับที่พระองค์เป็นองค์ภูมิปัญญาของชาติอย่างแท้จริง

จากความสำคัญของภูมิปัญญาไทย จำเป็นต้องมีการรวบรวม วิจัย พัฒนา เผยแพร่และถ่ายทอด เพื่อมิให้สูญหายไปจากวิถีชีวิตของคนไทย กระบวนการที่จะทำให้ภูมิปัญญาไทยฟื้นคืนชีพกลับมา คือ กระบวนการศึกษา ซึ่ง ดร. รุ่ง แก้วแดง ขอให้ทุกฝ่ายช่วยกันคิดว่าจะนำภูมิปัญญากลับสู่ระบบการศึกษาไทยได้อย่างไร

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา หรือ สกศ. (www.thaiwisdon.org/p_pum/center_pumfe_pumb.htm) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไทยไว้ดังนี้

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสังสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกสรร ปรุงแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้มีลักษณะเป็น องค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่งอกงามขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย

อบเชย แก้วสุข (<http://www.nfe.go.th/042103/digit-lib/wisdom1.html>) ได้ให้ความหมายของคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

ภูมิ มีความหมายว่า พื้น ชั้น พื้นเพ

ปัญญา หมายความว่า ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่การเรียนรู้และคิด

ภูมิปัญญา หมายถึง พื้นความรู้ ความสามารถ

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงหมายถึง ความสามารถในการใช้พื้นความรู้สร้างสรรค์งานเพื่อพัฒนาและดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (<http://www.tamnanotop.com/wisdom.htm>) ได้ให้ความหมายของ **ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน** ไว้ว่า เป็นสิ่งที่ป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการสังสม สะสม สามารถคิดเอง ทำเอง เป็นความรู้แบบองค์รวม สามารถถ่ายทอดได้ มีความเชื่อมโยงบูรณาการ นำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุขหรือป้องกันและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นได้

2.2.2 ลักษณะของภูมิปัญญา

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้กล่าว **ลักษณะของภูมิปัญญา** ไว้ดังนี้

(<http://www.tamnanotop.com/wisdom.htm>)

1. เกิดจากภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง หรือถ่ายทอดความรู้เดิมจากบรรพบุรุษที่มีอยู่ในท้องถิ่น
2. เป็นเรื่องของการเรียนรู้ (knowledge) ทักษะ (skill) ความเชื่อ (belief) และพฤติกรรม (behavior) ของคนในชุมชน
3. แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม
4. องค์กรรวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
5. เรื่องการแก้ไขปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม
6. แกนหลัก หรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิต เป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ
7. มีลักษณะเฉพาะตัวและเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง
8. มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับความสมดุล ในการพัฒนาสังคม ลักษณะของภูมิปัญญาที่มีผลต่อการพัฒนา

2.2.3 สาขาของภูมิปัญญา

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (<http://www.tamnanotop.com/wisdom.htm>)

ได้จำแนกสาขาของภูมิปัญญาไทยไว้ดังนี้

1. เกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้
2. อุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการแปรรูปผลผลิตและวิธีการแก้ไขปัญหาทางการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นขบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม
3. การแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยการเน้นให้ชุมชนสามารถที่จะพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพร การนวดแผนโบราณ การดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรและการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดป่าต้นน้ำและป่าชุมชน

5. กองทุนธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสม และบริหารกองทุนและธุรกิจชุมชน เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม

6. สวัสดิการ ได้แก่ ความสามารถในการจัดการสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

7. ศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทักษะศิลป์ การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ เป็นต้น

8. การจัดการ ได้แก่ ความสามารถในการบริหารจัดการทางด้านต่าง ๆ ของชุมชน ตลอดจนทั้งทางด้านสังคมอื่น ๆ ในสังคมไทย

9. ภาษาและวัฒนธรรม ได้แก่ ความสามารถในการผลิตผลงานเกี่ยวกับทางด้านภาษา ทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดจนวรรณกรรมทุกประเภท พื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

10. ศาสนาประเพณี ได้แก่ ความสามารถในการประยุกต์และปรับหลักธรรม คำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

11. อาหารและโภชนาการ ได้แก่ ความรู้ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์ ผลิต ถอดค้น ทางด้านอาหารและโภชนาการที่เป็นเอกลักษณ์ของแท้ เหมาะสมกับชุมชนและสถานการณ์ เป็นสินค้าและบริการที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย รวมถึงการเพิ่มคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่นด้วย

อบเชย แก้วสุข (<http://www.nfe.go.th/042103/digit-lib/wisdom1.html>) ได้จำแนกสาขาของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่มากมาย ไว้ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม ด้านการทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ประมง ทำไร่นาสวนผสม ฯลฯ
2. สาขาคหกรรม แบ่งออกเป็น ด้านอาหาร ด้านงานประดิษฐ์ เครื่องนุ่งห่ม ด้านที่อยู่อาศัย
3. สาขาศิลปกรรม แบ่งออกเป็น ด้านจิตรกรรม ด้านประติมากรรม ด้านสถาปัตยกรรม ด้านหัตถกรรมหรืองานช่างฝีมือ ด้านงานประดิษฐ์ทำผลงานเลียนแบบธรรมชาติและดนตรี
4. สาขาสาธารณสุข
5. สาขาภาษาและวรรณกรรม
6. สาขาอื่นๆ ได้แก่ ด้านพิธีกรรมต่างๆ ด้านโหราศาสตร์ และด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

2.2.4 การถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การถ่ายทอดความรู้คือการบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ การเรียนการสอนที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว และใช้การถ่ายทอดโดยใช้วิธีสาธิต หรือ ใช้วิธีปฏิบัติจริง

2.2.5 กลุ่มเป้าหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

กลุ่มเป้าหมายที่รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาส่วนมากจะเป็นคนในครอบครัว เนื่องจากความรู้บางอย่าง ผู้รู้ทั้งหลายมักหวงแหน จะไม่แพร่พรายให้คนอื่นรู้ เพราะสาเหตุหลายประการคือ

1. กลัวการแก่งแย่งการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่จะต้องทำผลผลิตเพื่อค้าขาย
2. กลัวเรื่องชื่อเสียง เกียรติภูมิ และกลัวคนอื่นขโมยภูมิปัญญา
3. ถือสัจจะจากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกลวิธีการผลิต
4. สื่อและเทคโนโลยียังไม่พัฒนาเท่าที่ควร

ปัจจุบันนี้ กลุ่มเป้าหมายของการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นขยายไปสู่สาธารณชนทั่วไปบ้างแล้ว อาจเนื่องจากการได้รับการกระตุ้นและการสร้างความตระหนักจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน สามารถถ่ายทอดความรู้โดยใช้สื่อต่างๆ ได้อย่างสะดวก หน่วยงานต่างๆ ที่ให้ การ สนับสนุนภูมิปัญญา ก็สามารถถ่ายทอด สืบทอดความรู้ได้อย่างกว้างขวาง และหากต้องการเพิ่มผลผลิตสู่ตลาด ก็มีความจำเป็นในการผลิต ทำให้ภูมิปัญญาต้องถ่ายทอดความรู้สู่บุคคลอื่น ๆ นอกเหนือจากคนในครอบครัวหรือผู้สืบสายเลือด

ดร.รุ่ง แก้วแดง ได้กล่าวว่า ปัจจุบันหลายฝ่ายได้พยายามที่จะฟื้นฟูภูมิปัญญาไทยและนำกลับเข้าสู่ระบบการศึกษาไทย เช่น

1. สถาบันการศึกษาบางแห่ง มีการจัดตั้งสถาบันไทยศึกษา สถาบันไทยคดีศึกษา
2. สำนักงานคณะกรรมการการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ได้ฟื้นฟูและจัดสัมมนาเกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างจริงจัง
3. กรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) เริ่มจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการจัดการศึกษานอกโรงเรียน ทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีสอน
4. กรมวิชาการ คือหน่วยงานหลักที่จะนำเรื่องภูมิปัญญาไทยเข้าสู่ระบบโรงเรียน
5. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.) หรือสภาการศึกษา มีการจัดตั้งหน่วยงานภายในชื่อ “ สถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาไทยและการศึกษาไทย” ทำหน้าที่รวบรวมภูมิปัญญาไทย ศึกษา วิจัย วิเคราะห์ สังเคราะห์ และพัฒนาขึ้นเป็นนโยบายแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาไทยในการศึกษา

6. ภาคธุรกิจและองค์กรเอกชน (NGO) เช่นธนาคารไทยพาณิชย์ จัดทำรายการ “ ภูมิปัญญาไทย ” ธนาคารศรีนครทำรายการ “ รอยไทย ” มูลนิธิหมู่บ้าน ได้รวบรวมองค์ความรู้ เรื่องภูมิปัญญาไทย โดยทำงานร่วมกับผู้ทรงภูมิปัญญาสาขาต่างๆ

7. สื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ สถานีวิทยุและโทรทัศน์ ต่างก็มีรายการเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยมากขึ้น

ดร.รุ่ง แก้วแดง ได้ให้แนวคิดในการนำภูมิปัญญาไทยสู่การศึกษาไว้ดังนี้

1. จำเป็นต้องรวบรวม ศึกษา และวิจัย เพื่อค้นหาคำตอบเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยให้ครบถ้วน
2. กำหนดนโยบายแห่งชาติว่าด้วยการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา ใน 3 ระบบคือ

ระบบที่ 1 ให้รัฐสนับสนุน การศึกษาตามอัธยาศัย โดยให้สื่อมวลชน และครอบครัวมีบทบาทมากขึ้นในการส่งเสริมและให้การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาไทย

ระบบที่ 2 กำหนดให้มีฝ่ายภูมิปัญญาไทยในสถานศึกษาขึ้นมาอย่างเป็นระบบควรมีการเทียบความรู้ความสามารถของผู้ทรงภูมิปัญญาไทยให้เท่ากับครูที่มีวุฒิการศึกษา

ระบบที่ 3 การศึกษานอกระบบโรงเรียน ควรมีการตั้งศูนย์การเรียนเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ และมีการเทียบโอน รายวิชาระหว่างการศึกษานอกระบบโรงเรียนกับระบบโรงเรียน

3. ควรมีกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทย

4. สถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาและการศึกษาไทย ที่สภาการศึกษาจะจัดตั้งขึ้น ควรให้เป็นหน่วยงานที่เป็นอิสระในการบริหาร โดยกลุ่มนักวิชาการร่วมกับภาครัฐและเอกชน

2.2.6 ภูมิปัญญาด้านอาหารไทยและขนมไทย

ภูมิปัญญาอาหารไทย คือ ความกลมกลืนหรือความกลมกล่อมของรสชาติที่มีอยู่ทั้งหมด (นพ. ทวีศักดิ์ นพเกษร บรรยายในการประชุมเชิงปฏิบัติการเขียนรายงานการวิจัยการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยราชภัฏระหว่างวันที่ 10 – 14 ตุลาคม 2548 ณ โรงแรมริเวอร์ไซด์ กรุงเทพฯ)

ได้มีงานวิจัยและข้อเขียนเกี่ยวกับอาหารไทยและขนมไทย ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ค้นคว้ามาดังต่อไปนี้

อาหารเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงถึงวัฒนธรรมประจำชาติที่น่าภูมิปัญญาความสามารถในการนำวัตถุดิบที่มีในแต่ละท้องถิ่นทั้งที่เป็นเนื้อสัตว์ ผักสมุนไพรมาปรับปรุงคัดแปลงและตกแต่งให้มีสี กลิ่น รส เป็นที่นิยมชมชอบ และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจนถึงลูกหลานในยุคปัจจุบัน

อาหารประจำชาติของคนไทย คือ ข้าว (พูนพิศ อมาตยกุล อ้างถึง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2531 : 15) ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่นำไปปรุงอาหารได้ทั้งอาหารคาวและอาหารหวาน คนไทยส่วนใหญ่รับประทานข้าวทุกมื้อพร้อมกับข้าวเพราะข้าวไม่มีรสจึงต้องมีกับข้าวที่มีรสจัด มีทั้งเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม และเผ็ด เพื่อให้รับประทานข้าวได้มาก กับข้าวที่เด่นและเป็นภูมิปัญญาของคนไทยในแต่ละท้องถิ่นคือน้ำพริกแบบต่างๆ จัดอยู่ในอาหารไทยประเภทเครื่องจิ้ม เนื่องจากต้องรับประทานพร้อมกับผักที่หาได้ตามฤดูกาลที่ทั้งผักสดหรือทำให้สุกด้วยการลวกหรือต้มอาจเพิ่มแต่งรสชาติด้วยการราดหัวกะทิ

นอกจากน้ำพริกแล้ว อาหารประเภทต้มและยำเป็นอาหารที่แสดงเอกลักษณ์ของอาหารไทยเช่นกัน อาหารทั้งสองประเภทมีเนื้อสัตว์ ผักหลากหลายชนิดเป็นส่วนประกอบพร้อมกัน สมุนไพรและเครื่องเทศที่ใช้แต่งกลิ่นและรสชาติ อาหารไทยบางชนิดเกิดจากการใช้ภูมิปัญญาดัดแปลงกับข้าวที่รับประทานไม่หมดในมื้อนำมาปรุงผสมกับส่วนประกอบเพิ่มเติมอื่นๆ เช่น การนำน้ำพริก ปลาที่เหลือมาโขลกรวมกับหัวหอม พริกไทยเติมกะปิลงไปได้น้ำพริกถ้วยใหม่มาละลายน้ำ ใส่ผักเหลือค้างหรือเพิ่มเติมผักชนิดใหม่ลงไปทำให้ได้แกงเลียง หรือการนำพริกแห้งเพิ่มเติมเข้าไปดัดแปลงเป็นน้ำพริกแกงส้มเป็นต้น อาหารประเภทยำเป็นการนำผักที่เป็นสมุนไพรมาเป็นส่วนประกอบให้ได้กลิ่นเฉพาะตัว ทำให้ได้คุณค่าอาหารและตัวยาไปพร้อมกัน ปรุงแต่งรสชาติด้วยของเหลวที่มีส่วนผสมประกอบด้วย น้ำปลา น้ำตาล น้ำส้ม น้ำมะนาว พริกสดนำมาคลุกเคล้าให้เข้ากัน

อาหารไทยบางชนิดได้แบบอย่างมาจากต่างชาติ เช่น แกงมัสมั่น แกงกะหรี่ แกงฮังเล ได้แบบอย่างมาจากชาติที่นับถือศาสนาอิสลาม ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2531 : 21) กล่าวไว้ในหนังสือพ่อครัวหัวป่าที่ว่า “เคยลองกินกับข้าวโปรตุเกส เขายกเนื้ออย่างมาให้กิน ในจานมีอะไรเหลือๆ กองอยู่ใส่ปากเข้าไปก็ได้ความว่าเป็นฝอยทองเรานี่เอง ครั้นอะอะถามขึ้นมา เขาก็ตอบว่าโปรตุเกสกินเนื้ออย่างกับฝอยทองมาที่พันปีแล้วก็มีรู้” ส. พลายน้อย (2532 : 19) มีความเห็นสอดคล้องกัน “เราแยกฝอยทองออกมาเป็นขนมหวาน ส่วนพวกโปรตุเกสเจ้าของตำราเขากินกับเนื้ออย่าง กลายเป็นของคาวไป ความจริงฝอยทองที่เรากินเป็นอาหารคาวก็มี เราเอามาจิ้มน้ำพริกกินอร่อยดีอย่าบอกใครเชียว”

โครงการวิจัยความพึงพอใจของชาวต่างชาติต่อขนมไทย ซึ่งสนับสนุนโดยสถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจความพึงพอใจของชาวต่างชาติที่มีต่อขนมไทยซึ่งเป็นขนมไทยจำนวน 10 ชนิด ได้แก่ ลูกชุบ ขนมทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง เม็ดขนุน ตะโก้ ขนมชั้น ข้าวเหนียวสังขยา ขนมต้ม หม้อแกง โดยศึกษาในด้านรสชาติ สี และรูปลักษณ์ รวมทั้งบรรจุกุณัณฑ์ เเจาะจงกลุ่มตัวอย่างที่เป็นชาวต่างชาติจำนวน 1,000 คน เป็นทั้งชาวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวและเข้ามาทำงานในประเทศไทยซึ่งใช้แบบสอบถามและทำการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างแบบต่อตัว มีผลการวิจัยดังนี้

1. ขนมที่ชาวต่างชาตินิยมมากที่สุดในด้านรสชาติคือขนมต้มเนื่องจากมีความชื่นชอบส่วนผสมที่เป็นมะพร้าว
2. สีของขนมไทยที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือขนมชั้นเนื่องจากขนมชั้นมีสีสันที่สดใสเป็นธรรมชาติ
3. รูปลักษณ์ของขนมไทยที่ชาวต่างชาติให้ความนิยมมากที่สุดคือขนมชั้น เนื่องจากมีลักษณะเป็นดอกกุหลาบ
4. บรรจุภัณฑ์ที่ชาวต่างชาตินิยมมากที่สุดคือบรรจุภัณฑ์ที่ทำจากใบตอง ซึ่งอาจมีเหตุผลเนื่องจากในปัจจุบันกระแสความนิยมที่หันมาให้ความสำคัญต่อบรรจุภัณฑ์ที่เป็นธรรมชาติกันมากขึ้น ซึ่งผลการวิจัยนี้สามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลสำหรับผู้ประกอบการขนมไทยในการพัฒนากระบวนการผลิต และกลยุทธ์ทางการตลาดเป็นวิธีการเพิ่มมูลค่าให้กับขนมไทยเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการเข้าสู่ตลาดสากล (สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม : www.isneed.or.th/research/swcets_thai.pdf)

ขนมหวานของไทยประกอบไปด้วยแป้งที่แปรรูปมาจากข้าว น้ำตาล มะพร้าว และกะทินำมาใช้ประกอบเป็นขนมหวานทั้งชนิดน้ำและแห้งแต่มีขนมหวานอีกหลายชนิดที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากชาวต่างชาติโดยใช้ไข่มาเป็นส่วนผสมเพิ่มเติม

ชาวต่างชาติที่เป็นผู้เริ่มต้นสอนให้สตรีชาววัง ทำขนมหวานพวกขนมทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ทองโปร่ง ทองพลุ ขนมฝิง ขนมฝรั่ง ขนมไข่เต่า ขนมทองม้วน ขนมสัมปันนี ขนมหม้อแกง ขนมบ้าบิ่น สตรีผู้นั้นคือ คาเธอริน เดอ ทอร์คีมา (Catherine de Torquema) เป็นภรรยาของขุนนางที่ชื่อ คอนสตันติน ฟอลคอน ได้รับพระราชทานนามว่า เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บทบาทของมาดามฟอลคอน เรวดี ฐิตะโลหิต (2548 : 2) ได้อ้างถึง บันทึกของบาทหลวง โอมองต์ (Fr. Aumont) กล่าวว่า มาดามฟอลคอนได้รับแต่งตั้งให้เป็นวิเสทประจำ ห้องเครื่องในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เกี่ยวกับตำแหน่งนี้ในหนังสือ Siamese Ivhite ซึ่งเขียนโดยคอลลิส (Collis) ได้ลงรายละเอียดว่า มาดามฟอลคอนได้รับมอบหมายให้ควบคุมเครื่องของหวานประจำห้องเครื่อง ซึ่งอาจเป็นที่มาของการสันนิษฐานว่า เธอได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นท้าวทองกิบม้ายี่เป็นได้ ความจริงอาจจะทรงตั้งให้เป็น ท้าวทอร์คีมาตามนามเดิมแต่คนไทยลิ้นแฉ่งพูดฝรั่งไม่ชัดจึงกลายเป็นทองกิบม้ายี่ไป

ขนมหวานเชื้อสายโปรตุเกสที่คงอยู่ในไทยและสืบทอดกันมาหลายรุ่นจนคนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นขนมหวานของไทย ได้แก่ ฝอยทอง ทองหยิบ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนเล่าไว้ว่า สำหรับคนที่ชอบกินทองหยิบ ฝอยทอง นั้น ขอแนะนำให้ไปเที่ยวเมืองโปรตุเกสเพราะที่นั่นมีฝอยทองขายทุกแห่ง ซื้อมากินได้เป็นประจำ ส่วนทองหยิบนั้นเขาไม่หยิบขึ้นใส่ถ้วยอย่างในเมืองไทยรูปร่างจึงแตกต่างกันไปมาก กรรมวิธีนั้นก็ตรงกันทุกอย่าง ซึ่งแต่ทางโปรตุเกสเขาเอาขึ้นมาม้วน

แล้วตัดหัวตัดท้ายให้พอดีคำ ถ้าจะเรียกให้ถูกต้องก็เห็นจะต้องเรียกว่า ทองหลอด (เรวดี ฐิตะโลหิต, 2548 : 5)

ขนมไข่ของโปรตุเกส เทียบได้กับขนมฝรั่งกุฎีจีน คาวรัตน์ ชูทรัพย์ (2545 : 62) ค้นคว้าเรียบเรียงการทำขนมฝรั่งกุฎีจีนไว้ว่า ส่วนผสมแบบดั้งเดิม ประกอบด้วย แป้ง ไข่ และน้ำตาลคล้ายส่วนผสมของเค้กในปัจจุบัน แต่ไม่ได้ใส่นมและเนยเท่านั้น รวมทั้งยีสต์หรือผงฟูก็ไม่ได้ใส่ การขึ้นฟูนุ่มของขนมขึ้นอยู่กับที่เคลือบการตีและฝีมือเป็นหลัก ทั้งสัดส่วนของเครื่องปรุงก็ไม่มีกำหนดตายตัว ขึ้นอยู่กับความชำนาญในการกะสัดส่วนซึ่งก็คล้ายกับการทำอาหารและขนมไทยแต่ก่อนที่สูตรจะไม่ระบุวาก็ช้อน ก็ถ้วยตวง เพียงคาดคะเนเอาตามความเหมาะสมเท่านั้น

2.3 บริบทชุมชน

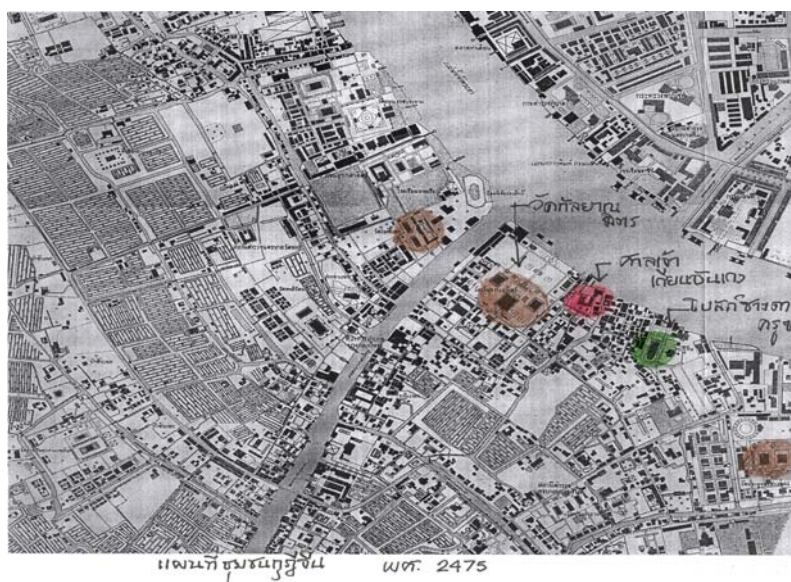
2.3.1 ประวัติศาสตร์ชุมชนกุฎีจีน

ชุมชนกุฎีจีนเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร เป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงย้ายราชธานีจากกรุงศรีอยุธยามาตั้งอยู่ที่กรุงธนบุรี ชุมชนกุฎีจีนเป็นชุมชนแห่งประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกสด้วย ซึ่งชาวโปรตุเกสเป็นชาวต่างชาติประเทศแรกที่เข้ามาติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศสยาม ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2034-2072 (ประภาพรรณ ศรีสุข, 2540 : 27) จากนั้นชาวโปรตุเกสก็ติดต่อกับไทยเรื่อยมา และได้รับอนุญาตจากสมเด็จพระชัยราชาธิราช พระราชทานแผ่นดินให้ชาวโปรตุเกสตั้งภูมิลำเนาอาศัยอยู่ในราชอาณาจักร ในช่วงปี พ.ศ. 2077-2089 (นภรณ์ อังสาชน, 2541 : 28) โดยให้อาศัยอยู่บริเวณ ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และได้ร่วมสู้รบกับพม่าพร้อมชาวไทยในสมัยนั้นด้วย

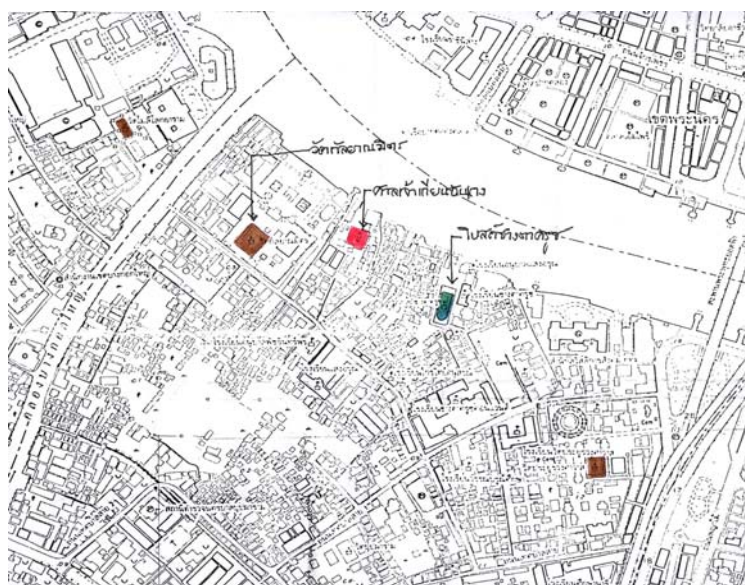

แผนที่ผังเมืองกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ 2.1 ภาพประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวโปรตุเกส ส่วนที่เป็นวงกลม คือ วัดนักบุญยอเซฟ ที่ตั้งของหมู่บ้านโปรตุเกส
ที่มา : ภาพถ่ายโดย ผศ.ฉวีวรรณ ปานชี

ภาพที่ 2.2 แผนที่ชุมชนกุ๊กจีน พ.ศ. 2475
ที่มา : อรศิริ ปาณินท์ เอื้อเฟื้อภาพ

ภาพที่ 2.3 ภาพชุมชนกุฎีจีนอดีต-ปัจจุบัน
ที่มา : อรศิริ ปาณินท์ เอื้อเฟื้อภาพ

ในปี พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ 2 ชาวโปรตุเกสก็กระจัดกระจายไป จนเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกู้อิสรภาพจากพม่าได้สำเร็จ และทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี เพราะทรงเห็นว่ากรุงศรีอยุธยามีขนาดใหญ่และมีความเสียหายเป็นอย่างมาก ถ้าจะทำการบูรณะคงเป็นไปด้วยความยากลำบาก อีกทั้งถ้าพม่านุกก็จะป้องกันบ้านเมืองได้ยาก เมื่อพระองค์ได้ย้ายราชธานีมาที่กรุงธนบุรีแล้ว ก็มีข้าราชการ ขุนนางต่าง ๆ และชาวบ้านที่ได้ลี้ภัยอพยพไปตามสถานที่ต่าง ๆ ได้ทยอยมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่กรุงธนบุรีด้วยจำนวนหนึ่ง และกลุ่มหนึ่งในชาวบ้านที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนใหม่ที่กรุงธนบุรี ก็มีชาวโปรตุเกสและบาทหลวงด้วยเช่นกัน (นวกรณ์ อังสาชน, 2541 : 27)

บาทหลวงแจ็กส์ กอรัร์ (Jacques Carre) ชาวฝรั่งเศส ผู้นำคริสตชน นิกายโรมันคาทอลิก ได้ลี้ภัยสงครามไปอยู่ประเทศเขมร ต่อมาได้เดินทางกลับมาถึงเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (มาริษา เกสรกุล, 2540 : 83) เมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2312 พร้อมด้วยคริสตังจำนวน 4 คน เป็นญวน 3 คน และเป็นคนไทย 1 คน โดยมีชาวโปรตุเกสคนหนึ่ง ที่บางกอกได้ต้อนรับบาทหลวงกอรัร์ ที่บ้านของตน ในวันรุ่งขึ้นบาทหลวงกอรัร์ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี พระองค์ได้ทรงพระราชทานเงิน 20 เหรียญ (กษาปณ์) กับเรือลำหนึ่งแก่บาทหลวงกอรัร์ และยังสัญญาว่าจะพระราชทานที่ดินแปลงหนึ่งสำหรับสร้างวัด (อนุรัตน์ ฅ สงขลา, 2540 : 39)

ต่อมาบาทหลวงกอร์ร็วบรวมผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ได้พอสมควร และได้มองหาสถานที่ที่จะทำการก่อสร้างโบสถ์ ได้มาพบสถานที่บริเวณย่านกุฎีจีน ซึ่งมีชาวโปรตุเกส คนไทย และคนจีนที่นับถือศาสนาิกายโรมันคาทอลิกอยู่ประมาณ 400 คน จึงได้ขอเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ขอพระราชทานอนุญาตสร้างโบสถ์คาทอลิก ซึ่งพระองค์ก็ทรงมีพระเมตตาต่อคริสตชน โดยเฉพาะชาวโปรตุเกส จึงได้พระราชทานที่ดินที่กุฎีจีนสำหรับสร้างโบสถ์และเป็นที่อยู่อาศัยของชาวคริสต์ ได้ทำการโอนที่ดินสำเร็จเมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2312 และตั้งชื่อที่ดินผืนนี้ว่า “ค่ายช่างดาครู้ส” การสร้างโบสถ์ในครั้งแรกมีลักษณะเป็นเหมือนโรงสวด คือ เป็นโรงไม้ได้สูงแต่ไม่มีฝาผนัง จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เสด็จเยี่ยมค่ายช่างดาครู้ส จึงรับสั่งให้สร้างฝาผนังขึ้น (กรมวิชาการ, 2544 : 130) จึงเรียกว่าโบสถ์ช่างดาครู้ส หรือชาวบ้านเรียกกันว่า “โบสถ์กุฎีจีน” ซึ่งในปัจจุบันเรียกกันว่า “ชุมชนกุฎีจีน”

ในสมัยรัชกาลที่ 3 วัดช่างดาครู้สหลังที่ 2 ได้สร้างขึ้นแทนหลังแรก ซึ่งมีอายุถึง 66 ปี วัดช่างดาครู้สหลังที่ 2 มีสถาปัตยกรรมคล้ายแบบจีน หลังคาคล้ายลวดลายปูนปั้น แบบหลังคาศาลเจ้าเทียนอันกง และได้ทำพิธีเสกวัดใหม่ โดยพระสังฆราชกูรเวอซี ในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2378 เมื่อวัดช่างดาครู้สหลังที่ 2 มีอายุ 98 ปี มีสภาพทรุดโทรมยากที่จะซ่อมแซม บาทหลวงกุเลียลโมกิน คาครู้ส ก็ได้สร้างวัดช่างดาครู้สหลังที่ 3 ซึ่งใช้เวลาในการก่อสร้าง 2 ปี และมีสถาปัตยกรรมที่ได้มาจากวัดต่าง ๆ ที่ท่านบาทหลวงผู้นี้เคยไปประจำอยู่ วัดหลังที่ 3 จึงเป็นสถาปัตยกรรมแบบอิตาลีผสมเรเนซองส์ หรือที่เรียกกันว่าแบบนีโอคลาสสิก ตัวอาคารก่ออิฐฉาบปูน ประดับตกแต่งด้วยปูนปั้น เน้นลวดลายใบไม้ ดอกไม้ หัวเสาเน้นแบบคอร์ินเธียน ภายในตัวอาคารประดับด้วยกระจกสี (Stain glass) (กรมวิชาการ, 2544 : 132-133) ปัจจุบันเรียกว่า วัดหรือโบสถ์ช่างดาครู้สหรือโบสถ์กุฎีจีน เป็นสถานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในเขตธนบุรี

ภาพที่ 2.4 โบสถ์ช่างดาครู้สหรือโบสถ์กุฎีจีน

ที่มา : ภาพจากหนังสือ 80 ปี วัดช่างดาครู้ส, 2540 : 81

เพื่อระลึกถึงวันที่ได้รับพระราชทานที่ดิน ซึ่งตรงกับวันฉลองเทิดทูนไม้กางเขน และบาทหลวงกอร์รีได้จัดสร้างวัดน้อยชั่วคราวหลังหนึ่งบนที่ดินผืนนี้ พร้อมกับตั้งชื่อวัดนี้ว่า วัดซางตาครูส (อนุรัตน์ ฌ สงขลา, 2540 : 39) ซึ่งคำว่า Santa Cruz เป็นภาษาโปรตุเกส ตรงกับ ภาษาละตินว่า Sancta Crux แปลว่ากางเขนศักดิ์สิทธิ์ การตั้งชื่อวัดว่า “Santa Cruz” นั้น ก็เพื่อระลึกถึงวันที่ได้รับพระราชทานที่ดินจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งตรงกับวันฉลองเทิดทูนไม้กางเขน และเป็นภาษาโปรตุเกสด้วย วัดซางตาครูสนับว่าเป็นวัดคาทอลิกที่เก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี (กรมวิชาการ, 2544 : 128)

ชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในชุมชนกุฎีจีนนั้น ได้มีหลักฐานยืนยันว่าเป็นชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมในสมัยอยุธยา โดยมีทหารชาวโปรตุเกสนำวิชาการทางทหารแบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ให้แก่คนไทย เช่น การใช้และการทำปืนไฟ การสร้างป้อมต่อต้านปืนไฟ การตัดถนนโดยการใช้เข็มทิศ ส่องกล้อง เป็นต้น รวมทั้งมีทหารอาสาเข้ารับราชการสงครามในกองทัพอยุธยาหลายครั้งจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา และที่น่าสนใจเกี่ยวกับรายนามขุนนางกรมฝรั่งแผ่นดินในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133-2148) ได้กล่าวถึงขุนกะลมาพิจิตร ที่แต่งตั้งแก่ชาวโปรตุเกสที่มีความดีความชอบ ทั้งนี้ราชทินนามนี้ยังคงมีปรากฏอยู่จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีเชื้อสายสืบทอดมาถึงพวกคริสตศาสนิกชนที่อยู่ย่านกุฎีจีน (วัดซางตาครูส) อันเป็นต้นตระกูลกัลมาพิจิตรในปัจจุบัน (ประภาพรรณ ศรีสุข, 2540 : 29)

สมบัติ พลายน้อย (ส.พลาญน้อย 2546 : 219-225) ได้ตั้งข้อสังเกตคำว่า “กุฎีจีน” ดังนี้ “การที่ได้ชื่อว่ากุฎีจีน เนื่องจากมีพวกจีนมาอยู่ก่อน คือมีภิกษุจีนพำนักอยู่ในกุฎีหมู่หนึ่ง มีชื่อว่า เกียนอันเกง” ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของวัดกัลยาณมิตร กุฎีจีนแห่งนี้ สมเด็จพระยาอัครราชานุภาพ ก็เคยเสด็จไปเห็นมาแล้วครั้งหนึ่ง ดังได้ตรัสเล่าให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าธรรมาวุธวงศ์ ทรงทราบว่า ที่เรียกว่า “กุฎีจีน” นั้นมีตัวกุฎีจริงและเป็นของสำคัญในโบราณคดีด้วย ซึ่งหมายถึงศาลเจ้าเกียนอันเกง หรือศาลเจ้ากุฎีจีนนั่นเอง (ส.พลาญน้อย, 2546 : 220-221)

ภาพที่ 2.5 ศาลเจ้าเกียนอันกง

ที่มา : กรมวิชาการ, 2544 : 121

ยังมีข้อสันนิษฐาน ถึงคำเรียก “กุกีจิ้น” อีกประการหนึ่งตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ของวัดนี้ว่า แต่เดิมบริเวณนี้มี เจ้าสาวชาวจีน ซึ่งมีบริวารและลูกจ้างเป็นกุลิชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากคนทั่วไปในสมัยนั้น จึงเรียกว่าเป็นสถานที่ที่มีกุกีจิ้นอยู่ ต่อมาจึงเพี้ยนเป็น “กุกีจิ้น” ไป (มาริษา เกสรกุล, 2540 : 87-88) ซึ่งอาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มีชาวจีนกลับใจมานับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก และอาศัยร่วมกับชาวคริสต์ตั้งเชื้อสายโปรตุเกส จนกระทั่งปัจจุบันซึ่งเป็นเวลาล่วงมาถึง 228 ปี

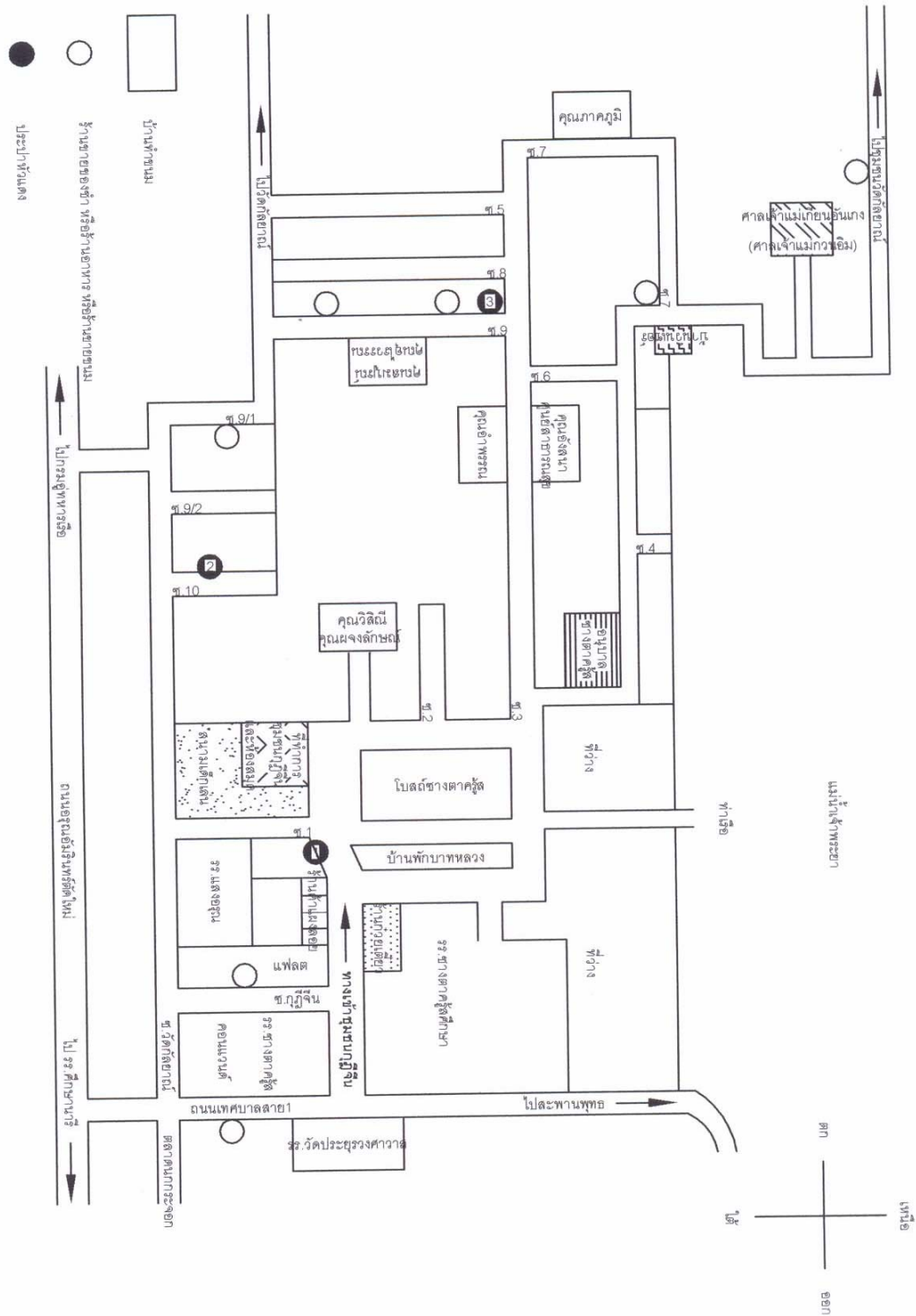
ในต้นสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 – 2411 นั้น ชุมชนกุกีจิ้นคงเป็นจุดสูงสุดของความเจริญมีห้างหันแตร หรือห้างนายฮันเตอร์ เป็นอาคารใหญ่ที่ขายสินค้า ได้แก่ แก้ว เจียรระโน และผ้าไหมเนื้อดีจากต่างประเทศและมีพวกยาฝรั่งด้วย (มาริษา เกสรกุล, 2540 : 91) และยังมีบ้านพักของนายแพทย์แดนบีช แบริดลีย์ (Dr. Dan Beach Bradley M.D.) หรือที่เรียกว่าหมอบรัดเล ซึ่งได้ตั้งโรงพิมพ์ที่พิมพ์หนังสือเก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีหลักฐานปรากฏในประเทศไทย และยังรับจ้างพิมพ์หนังสือให้รัฐบาลเรื่อง ประกาศห้ามสูบบุหรี่ เพื่อนำออกแจกจ่ายสู่ประชาชน นับเป็นเอกสารทางวิชาการฉบับแรกของไทย ที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2382 นอกจากนั้นหมอบรัดเล ยังได้ทำการผ่าตัดแบบฝรั่ง โดยช่วยผ่าตัดแขนพระรูปหนึ่งที่ถูกปืน นับว่าเป็นการผ่าตัดอย่างฝรั่งเป็นครั้งแรกในประเทศไทย นอกจากนี้ชุมชนกุกีจิ้นยังมีร้านถ่ายรูปร้านแรก ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2406 กลางสมัยรัชกาลที่ 4 ร้านอยู่ที่แยกหน้าวัดกุกีจิ้น หรือวัดซางตาครู๊ส ตรงกันข้ามกับปากคลองตลาด คือร้านของนายจิตร จิตราคณี (มาริษา เกสรกุล,

2540 : 94) นับว่าชุมชนกุฎีจีนเป็นชุมชนแห่งประวัติศาสตร์ที่สำคัญของไทยในหลายๆ ด้านดังที่กล่าวมาแล้ว

ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเจริญเริ่มเคลื่อนย้ายจากบริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังแนวถนนตัดใหม่ กระจายไปยังส่วนต่างๆ ของกรุงเทพฯ จนในปัจจุบันนี้การคมนาคมทางน้ำได้ลดความสำคัญลงไปตามลำดับ กลายเป็นชุมชนที่มีความเจริญงอกงาม มีบ้านเรือนไม่หนาแน่นนัก ฝรั่งที่เป็นโปรตุเกสแท้ดั้งเดิมยังคงเหลืออยู่ โดยสังเกตจากนามสกุลของคนในชุมชน เช่น สกุลทอง ทรราชานนท์ เประรัตน์ บัณฑิตา จริณสุข กัลมาพิจิตร เป็นต้นและมีคนไทยที่เข้าวัดในสมัยหลังๆ เพิ่มมากขึ้นพอสมควร ทำให้ในปัจจุบันไม่มีการแบ่งแยกหรือเห็นได้ชัดเจนว่าคนใดเป็นผู้สืบเชื้อสายชาวโปรตุเกสเดิม หรือเป็นคนไทยที่เข้ามาภายหลังเพราะมีลักษณะความเป็นอยู่ที่คล้ายกัน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนก็ไม่มีใครคิดว่าตนเองเป็นคนโปรตุเกสแต่เป็นคนไทยเหมือนกัน (นวกรณ์ อังสาชน, 2541 : 32)

2.3.2 ลักษณะทางกายภาพของชุมชนกุฎีจีน

ลักษณะทางกายภาพของชุมชนกุฎีจีน มีพื้นที่ซึ่งมีลักษณะคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้าปัจจุบันชุมชนกุฎีจีนมีลักษณะทางกายภาพเป็นแบบรวมศูนย์กลาง โดยมีการกระจายเส้นทางออกจากบริเวณใจกลางพื้นที่คล้ายใยแมงมุม (Central type) มีโบสถ์หรือวัดซางตาครู้สเป็นศูนย์กลางเหมือนในอดีต และมีทางเดินหลักทุกเส้นเชื่อมจากชุมชนเข้าหาโบสถ์ ซึ่งเป็นที่ทำกิจกรรมหลักโดยตรง ชุมชนมีลักษณะปิดเนื่องจากทางเท้าที่เดินเข้าออกชุมชน กับภายนอกนั้นต้องผ่านศาสนสถาน อาคารหันหน้าเข้าสู่โบสถ์ยกเว้นที่ติดแม่น้ำ จะหันหน้าไปทางแม่น้ำ สภาพการตั้งบ้านเรือนค่อนข้างกระจุกตัวหนาแน่น ลักษณะอาคารส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นอาคารไม้ มีบางส่วนเปลี่ยนเป็นแบบตึก และแบบครึ่งตึกครึ่งไม้ ในชุมชนกุฎีจีนมีพื้นที่โล่งเพียงบริเวณสนามเด็กเล่น และลานสาธารณะรอบๆ วัด ซึ่งเป็นบริเวณที่คนในชุมชนมาทำกิจกรรมต่างๆ (พามิลา หารักษ์, 2544 : 112-144) หรือการจัดกิจกรรมบางอย่างก็จะจัดในโรงเรียนที่อยู่ใกล้ๆ วัดซางตาครู้ส คือโรงเรียนซางตาครู้สศึกษา

ภาพที่ 2.6 ภาพแผนผังชุมชนกุฎจีน
 ที่มา: วาดภาพโดย นายฉัตรวุฒิ ศรีชาติ

2.3.3 การเดินทาง

สามารถไปได้ทั้งทางรถและทางเรือ เพราะพื้นที่ด้านหนึ่ง ติดริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามปากคลองตลาดหากไปทางเรือสามารถลงเรือที่ท่าเรืออศุภวงศ์ ด้านที่ติดกับท่าเรือราชินี ลงเรือข้ามฝากที่เขียนไว้ว่า “กุฎีจีน”

ถ้าไปทางรถ เข้าได้ทางถนนเทศบาลสาย 1 หรือ สาย 2 หรือเข้าซอยถนนอิสรภาพ 20 ปากซอยจะอยู่ด้านถนนเทศบาลสาย 1 มีโรงเรียนช่างตากุ้งึกศึกษา เป็นที่สังเกตทางเข้าชุมชนกุฎีจีน มีป้ายบอก ว่าซอยกุฎีจีน มีป้ายชุมชนกุฎีจีน มีป้ายวัดช่างตากุ้งึกอยู่ปากซอย ตรงข้ามปากซอยเป็น โรงเรียนวัดประยูรวงศาวาส ไม่มีรถประจำทางผ่าน ต้องไปรถส่วนตัวหรือรถแท็กซี่

ภาพที่ 2.6 ป้ายชุมชนกุฎีจีน

ที่มา : ภาพถ่ายโดย ผศ.ฉวีวรรณ ปานชี

2.3.4 สถานที่ตั้งชุมชนกุฎีจีน

ชุมชนกุฎีจีนตั้งอยู่ซอยกุฎีจีน (ซอยวัดช่างตากุ้งึก) ถนนเทศบาลสาย 1 แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร รหัสไปรษณีย์ 10600 มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	แม่น้ำเจ้าพระยา
ทิศใต้	ติดกับ	ซอยวัดกัลยาณ์
ทิศตะวันออก	ติดกับ	วัดประยูรวงศาวาส
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ชุมชนวัดกัลยาณ์

ในปัจจุบันพื้นที่ชุมชนแบ่งออกเป็น 3 แปลงด้วยกัน คือ

พื้นที่แปลงที่ 1 เป็นพื้นที่พระราชทาน อยู่ติดแม่น้ำเจ้าพระยา โฉนดเลขที่ 2608 เนื้อที่ 14 ไร่ 3 งาน 42.2 ตารางวา

พื้นที่แปลงที่ 2 ทางวัดได้ซื้อเพิ่มเติม ติดกับแปลงที่ 1 โฉนดเลขที่ 2609 เนื้อที่ 14 ไร่ 3 งาน 51 ตารางวา

พื้นที่แปลงที่ 3 เป็นของเอกชนประมาณ 3 ไร่เศษ

รวมพื้นที่ทั้งหมด โดยประมาณ 32 ไร่เศษ

สภาพชุมชน

ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของวัดช่างตาครู้ส บ้านเรือนมีลักษณะเป็นบ้านไม้สองชั้นบ้าง ชั้นเดียวบ้าง บ้านมีขนาดเล็ก เป็นส่วนใหญ่ ปลูกติดกันแน่น มีส่วนน้อยที่เป็นบ้านคอนกรีตเสริมเหล็ก ก่ออิฐฉาบปูน มีทางเท้าเป็นทางปูนยกระดับขนานกับคูน้ำแคบๆ ในอดีตได้กล่าวถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนกุฎีจีน เมื่อประมาณร้อยปีก่อนว่า บ้านเรือนในชุมชนมีลักษณะเป็นบ้านทรงไทย ใต้ถุนสูง แต่ละบ้านมีเรือไว้สัญจรไปตามคลองที่เลาะลัดภายในชุมชน ในขณะนั้นมีบ้านที่มีขนาดใหญ่เพียงบ้านเดียว คือบ้านของ หลุยส์ วินเซอร์ (มาริษา เกสรกุล, 2540: 105)

ในปัจจุบันสภาพแวดล้อมของชุมชนค่อนข้างหนาแน่นไปด้วยอาคารบ้านเรือนไม่มีที่ว่างสำหรับปลูกต้นไม้ แต่ก็มีความพยายามสร้างสภาพแวดล้อมของชุมชนให้ร่มรื่นด้วย การปลูกต้นไม้กระถางหลากหลายชนิด ทั้งในส่วนพื้นที่ตามบ้านเรือนของตนเอง และบริเวณรอบๆ (ฉัตรภรณ์ จินดาเดช, 2548 : 5)

จำนวนประชากร

มี 280 หลังคาเรือน หรือประมาณ 1,850 คน มี 346 ครอบครัว

การศึกษา

ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี รองลงมาคือ มัธยมศึกษาและระดับอาชีวศึกษา มี ป.4 อยู่บ้างเพียงเล็กน้อย

การนับถือศาสนา

ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก เป็นชุมชนชาวคริสต์หลายเชื้อชาติ นอกจากจะมีกลุ่มผู้สืบเชื้อสายจากสมัยกรุงธนบุรีแล้ว ยังมีทั้งชาวไทย ชาวจีน และชาวญวนที่มาจากจันทบุรี ซึ่งนับถือศาสนาพุทธอยู่บ้างเล็กน้อย

2.3.5 วัฒนธรรมประเพณี

ในปัจจุบันถึงแม้จะมีสมาชิกในชุมชนมากขึ้น ชุมชนกุฎีจีนยังคงเป็นชุมชนที่มีความผูกพันสนิทสนมรู้จักกันเป็นอย่างดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และร่วมมือกันทำกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาและกิจกรรมต่างๆ เหมือนอย่างในอดีต วัฒนธรรมประเพณีสำคัญที่ปฏิบัติกันในชุมชนกุฎีจีนนับตั้งแต่อดีตซึ่งปัจจุบันเกือบทั้งหมดเป็นประเพณีในทางศาสนา ประเพณีที่สำคัญจะเป็นประเพณีในเดือนกันยายน คือการแห่ไม้กางเขนรอบวัด ซึ่งจะจัดที่ในโบสถ์สถานหน้าวัด และในโรงเรียนช่างดาครูศึกษา และประเพณีวันคริสต์มาส ในเดือนธันวาคม จะมีการเล่นเกมส่ร่าเรียงแสดงละคร รำลึกถึงการประสูติของพระเยซู และมีการทำขนมกุสร้อยแจกจ่ายหรือเป็นขนมเทศกาลที่นำไปฝากตามบ้านที่สนิทสนมกัน

นอกจากนี้ชุมชนกุฎีจีนยังมีการแบ่งกลุ่มกัน เพื่อช่วยเหลืองานต่างๆ ของชุมชน และช่วยเหลืองานทางวัด เพื่อประโยชน์ของสมาชิกในชุมชนเอง มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนกุฎีจีน ซึ่งปัจจุบันมีรายนามคณะกรรมการของชุมชนกุฎีจีนและตำแหน่งต่างๆ ดังนี้

คณะกรรมการชุมชนกุฎีจีน ปี พ.ศ. 2548 – 2550

ประธานชุมชนกุฎีจีน นายชาติชาย สรกุล

รองประธานคนที่ 1 นายต่อพงษ์ สกุลทอง ดูแลงาน 3 ฝ่ายได้แก่

1. ฝ่ายนายทะเบียนชุมชน นายภาคภูมิ สุจิตจรจุล
2. ฝ่ายประชาสัมพันธ์ชุมชน นายณัฐวุฒิ ลิพหาสกุล
3. ฝ่ายรักษาความสะอาดของชุมชน น.ส. กัลยา ปานรัตน์
น.ส. รุณิดา สรกุล

รองประธานคนที่ 2 นายศิระ นาคตระกูล ดูแลงาน 3 ฝ่ายได้แก่

1. ฝ่ายรักษาความปลอดภัยชุมชน นายอัสดง โรจน์เกษม
2. ฝ่ายฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการ นายสัมพันธ์ เจริญสุข
3. ฝ่ายสวนสาธารณะ นางสมพิศ ปานรัตน์

รองประธานคนที่ 3 นายสุขสวัสดิ์ มณีประสิทธิ์ ดูแลงาน 3 ฝ่ายได้แก่

1. ฝ่ายบรรเทาสาธารณภัยชุมชน นายสรทอง สรกุล
2. ฝ่ายกีฬาชุมชน นายสิทธิโชค กิตธรรม
3. ฝ่ายสาธารณสุข คุณกัลยากร มณีประสิทธิ์

เหรัญญิก นายเจษฎา สรกุล

เลขานุการ นายสานติ สุวรรณศรี

นอกจากนี้ ยังมี คณะกรรมการที่ปรึกษาของชุมชนกุฎีจีนอีก 4 คน ได้แก่

1. คุณเฉลิมพล โกญจนาท
2. ศ.อ. อนุสรณ์ บัณฑิตา
3. นายสมชาติ นิ่มเสมอ
4. นายสันใจ จริณสุข

(ข้อมูลจากคุณชาติชาย สรกุล ประธานชุมชนกุฎีจีน)

สำหรับชุมชนกุฎีจีนนั้นเป็นชุมชนที่ทางเขตธนบุรีได้กำหนดให้เป็นชุมชนขนาดกลางจึงมีจำนวนกรรมการชุมชนได้ ชุดละ 15 คน ซึ่งชุมชนกุฎีจีนก็ได้มีคณะกรรมการตามจำนวนที่เขตธนบุรีกำหนดไว้ คือ 15 คน คณะกรรมการได้จัดตั้งตามระเบียบว่าด้วยการบริหารชุมชนของกรุงเทพมหานครโดยมีพนักงานเขตธนบุรี มาทำการเลือกตั้งจากประชากรในชุมชน ดังนั้นชุมชนกุฎีจีน จึงเป็นชุมชนที่มีกรรมการบริหารชุมชน 15 คน ซึ่งมาจากการเลือกตั้งตามระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. 2534 คณะกรรมการชุมชนกุฎีจีนได้มีการประชุมกันทุกๆเดือนๆ ละ 1 ครั้ง โดยใช้ที่ทำการชุมชนเป็นสถานที่ประชุม

โครงการที่ทางชุมชนได้ดำเนินการไปแล้วนั้น มีโครงการที่ช่วยเหลือและป้องกันอุบัติเหตุภายใน ชุมชน โดยเฉพาะเรื่องการป้องกันอัคคีภัย ได้มีการติดตั้งอุปกรณ์การดับเพลิง เช่นเครื่องดับเพลิงเคมีแบบถังหัว ติดตั้งไว้ตามจุดต่างๆ ภายในชุมชน มีประปาหัวแดง 3 จุด และยังมีตู้โทรศัพท์สาธารณะไว้ตามจุดต่างๆด้วย มีโครงการสาธารณสุขชุมชน โดยมีศูนย์บริการสาธารณสุข ประจำชุมชน 1 แห่ง อยู่ที่บ้านคุณอังสนา ปิ่นรัตน์ ซึ่งให้บริการยาสามัญประจำบ้าน บางชนิด ที่ขอมาจากกระทรวงสาธารณสุข และมีกลุ่มอาสาสมัคร 1 กลุ่มรับหน้าที่เป็นตำรวจชุมชน เพื่อคอยดูแลความปลอดภัยและทรัพย์สินของประชาชนในชุมชน มีการจัดให้เยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมสัมมนาเรื่องโทษของยาเสพติด และจัดหาอุปกรณ์กีฬา ให้เยาวชนได้เล่นเพื่อไม่ให้มีเวลาไปสนใจในทางไม่สมควร

ประชาชนส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนกุฎีจีน เช่นการจัดเก็บขยะภายในชุมชน ซึ่งเดิมไม่มีหน่วยงานหรือองค์กรใดเข้ามาทำหน้าที่เก็บขยะ คณะกรรมการชุมชนจึงได้ขอความร่วมมือจากประชาชนในชุมชนได้ช่วยกันดูแล ความสะอาดทั้งภายในบริเวณบ้านของตนเอง และบริเวณภายนอกโดยรอบของบ้าน อีกทั้งมีการจัดหาถังขยะมาวางตามจุดต่างๆ การแยกประเภทขยะ และทำการประชาสัมพันธ์โดยการใส่เสียงตามสาย ให้คนในชุมชนช่วยกันดูแลรักษาความสะอาด มีการณรงค์ ให้แต่ละบ้าน มีการจัดตกแต่งบริเวณบ้านให้เหมาะแก่การอยู่อาศัย เช่นปลูกต้นไม้เพื่อความสวยงาม และกรรมการชุมชนยังได้รับความร่วมมือจากสำนักงานเขตธนบุรี โดยฝ่ายรักษาความสะอาดจากทางเขตได้เข้ามาทำการเก็บขยะอย่างน้อยสัปดาห์ละ 2-3 ครั้ง ปัจจุบันนี้ชุมชนกุฎีจีนได้พัฒนาชุมชนให้มีสภาพแวดล้อมที่ดีกว่าในอดีต และได้มีการประสานงานกับทางเขต สมาชิกสภา

กรุงเทพมหานคร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อช่วยในการพัฒนาชุมชนให้มีสภาพแวดล้อมที่ดี
ยิ่งขึ้นไปอีก

2.3.6 สถาบันการศึกษา

เนื่องจากชุมชนกุฎีจีนเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่และมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานดังได้กล่าว
มาแล้วข้างต้น คนในชุมชนกุฎีจีนยังเป็นผู้ที่มีความใฝ่รู้ใฝ่ศึกษามาตั้งแต่ในอดีต และให้ความสำคัญกับ
การศึกษา จนกระทั่งในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีท่านผู้ใหญ่ที่มียศและบรรดาศักดิ์ในขณะนั้นมีอยู่ถึง
19 ท่าน คือเป็น พระยา 1 ท่าน คุณพระ 6 ท่าน คุณหลวง 9 ท่าน ท่านขุน 2 ท่าน และเป็นนายแพทย์
1 ท่าน (ป.ปลา, 2540 : 19)

สำหรับในปัจจุบันคนในชุมชนกุฎีจีนก็ได้เปิดโรงเรียนทั้งในบริเวณชุมชน และบริเวณรอบๆ
ชุมชน เพื่อเป็นแหล่งสถานศึกษาให้กับบุตรหลานของคนในชุมชน และภายนอกชุมชนด้วยกันหลาย
แห่งดังนี้

1. โรงเรียนช่างดาครู้สคอนแวนต์
2. โรงเรียนช่างดาครู้สศึกษา
3. โรงเรียนไกรวิทย์อนุสรณ์
4. โรงเรียนแสงอรุณ
5. โรงเรียนอนุบาลพัชรินทร์พร
6. โรงเรียนอนุบาลช่างดาครู้ส

โรงเรียนช่างดาครู้สคอนแวนต์ เป็นโรงเรียนแรกในชุมชนกุฎีจีน ซึ่งขณะราชินีเซนต์ปอล
เดอ ซาร์ตร ได้รับมอบหมายจากพระสังฆราช หลุยส์ เวย์ ให้สร้างโรงเรียนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา
จึงเกิดโรงเรียนช่างดาครู้สคอนแวนต์ขึ้น โรงเรียนที่เกิดภายหลังนั้นเป็น โรงเรียนที่เกิดจากการก่อตั้ง
ของคนในชุมชนกุฎีจีนทั้งสิ้น ทั้งเป็นเช่นนี้เพราะคนในชุมชนเห็นความสำคัญของการให้การศึกษา
แก่เด็กและเยาวชนในระดับหนึ่ง คนในชุมชนกุฎีจีนนั้นก็ได้ใช้โรงเรียนที่อยู่รอบๆ บริเวณชุมชนเป็น
แหล่งให้ความรู้ ให้การศึกษาแก่เด็กๆ ซึ่งเป็นแหล่งความรู้ที่ใกล้ชุมชน และประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียง
ก็ได้ มาใช้สถานศึกษาเหล่านี้ด้วยเช่นกัน (นวกรณ์ อังสาชน, 2541 : 40)

2.3.7 อาชีพและเศรษฐกิจ

ประชากรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพรับจ้าง ค้าขาย ทำมอเตอร์ไฟฟ้า เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย
ร้อยมาลัย ปอกกระเทียม มีรับราชการบ้าง เป็นพนักงานรัฐวิสาหกิจบ้าง พนักงานบริษัทและห้าง
ร้านต่างๆ บ้าง เป็นเจ้าของโรงเรียนในชุมชนบ้าง อาชีพบางอาชีพในอดีตได้สูญหายไป หลายอาชีพ
ด้วยกัน เช่น การทำขนมสำเร็จรูป การประมงน้ำจืด การจับค้างคาวแม่ไก่ คงเหลือแต่การทำ

ขนมโบราณของชุมชนกุฎีจีนเท่านั้นที่ยังมีผู้สืบทอดกิจการมาจนถึงปัจจุบัน (นวกรณ์ อังสาชน, 2541 : 42)

ภายในชุมชนจะมีร้านขายของชำ และร้านอาหาร 5 ร้าน นอกนั้นจะเป็นร้านอาหารเล็กๆ และแผงลอยอาหารต่างๆ บริเวณที่คนในชุมชนจะนำรถเข็นมาขายอาหารอยู่เสมอๆ มีหลายที่ด้วยกัน ได้แก่ บริเวณท่าเรือข้ามฟากกุฎีจีน บริเวณรอบๆ วัดซางตาครู้สหลังโรงเรียนซางตาครู้สศึกษาใกล้กับที่จอดรถ ของที่ขายส่วนใหญ่มักจะเป็นของรับประทานเล่น เช่น ลูกชิ้นทอด ข้าวโพดปิ้ง มีบางร้านขายก๋วยเตี๋ยว ข้าวแกง และอาหารตามสั่ง อาหารรถเข็นเหล่านี้ จะขายในช่วงเวลาก่อนโรงเรียนเช้า และช่วงเวลาที่โรงเรียนเลิก นอกจากนี้ยังมีร้านอาหารเพิ่มเติมได้แก่ ก๋วยเตี๋ยว ข้าวราดแกง ปาท่องโก๋ น้ำเต้าหู้ ประมาณ 5-6 ร้าน ในวันอาทิตย์ ในช่วงเวลาตั้งแต่ 7.00 – 10.30 น. บริเวณวัดซางตาครู้ส ในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงเวลาที่คนภายในชุมชนและภายนอกชุมชนจะเดินทางมาร่วมพิธีมิสซา ซึ่งคนส่วนใหญ่จะยังไม่ได้รับประทานอาหารเช้าจะมาหาอาหารและนั่งรับประทานบริเวณหน้าวัดในช่วงเวลาดังกล่าว

สำหรับเศรษฐกิจของชุมชนกุฎีจีน โดยเฉลี่ยแล้ว จะมีเศรษฐกิจดีและฐานะปานกลาง เนื่องจากประชากรในชุมชนได้รับการศึกษาดี ปัจจุบันจะจบการศึกษาระดับปริญญาตรีเป็นอย่างน้อย เนื่องจากชุมชนแห่งนี้แต่เดิมมีลักษณะเป็นชุมชนปิด คือมีเฉพาะพวกคริสตังเท่านั้น คนในชุมชนจึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมีความ สามัคคีรักใคร่กลมเกลียวฉันทน์เครือญาติ มีบาทหลวงเป็นผู้นำทางศาสนา เมื่อมีกิจกรรมในชุมชน วิถีชีวิตของชาวชุมชนกุฎีจีนในอดีต จนถึงปัจจุบัน มีความเป็นอยู่เรียบง่าย เนื่องจากสมาชิกชุมชนกุฎีจีนส่วนหนึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายชาวโปรตุเกส จึงมีการถ่ายทอดวิธีปรุงอาหารหลายชนิดที่แปลกไปจากที่อื่น เช่น ต้มมะฝาด เนื้อแซนโม ขนมกุสร้ง ขนมกวยตัส และขนมฝรั่งกุฎีจีนซึ่งเป็นขนมโบราณของชุมชน

2.3.8 ขนมโบราณของชุมชนกุฎีจีน

ชุมชนกุฎีจีนมีขนมโบราณหลายชนิด ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษชาวโปรตุเกส ที่ขึ้นชื่อที่สุดได้แก่ขนมฝรั่งกุฎีจีน จนมีการกล่าวกันติดปากว่า “ข้าวหลามตัดวัดระฆัง **ขนมฝรั่งกุฎีจีน**” แม้กระทั่งในปัจจุบันก็ยังร้องขานว่าขนมฝรั่งกุฎีจีน ทำให้มีคนรู้จักกันแพร่หลาย เพราะมีผู้ทำขนมฝรั่งสืบทอดกันมาช้านานนั่นเอง ขนมฝรั่งกุฎีจีนได้ช่วยโฆษณาให้คนรู้จักชุมชนกุฎีจีนมากขึ้น (ศ. พลายน้อย, 2546 : 209)

ท้าวทองกิมม่า ได้เป็นผู้กำกับการชาวเครื่องพนักงานของหวานเป็นผู้สั่งสอนให้ชาวสยามทำของหวาน คือ ขนมทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมทองโปรง ทองพลุ ขนมจิง ขนมฝรั่ง ขนมไข่เต่า ขนมทองม้วน ขนมส้มปิ้นนี้ และขนมหม้อแกง ขนมเหล่านี้จะมีไข่หรือนมเนยเป็น

ส่วนผสมซึ่งเดิมเป็นของโปรตุเกส ได้นำเข้ามาครั้งแรกกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง 400 ปีมาแล้ว (ส.พลาญน้อย, 2546 : 88) ขนมฝรั่งก็เป็นขนมชนิดหนึ่งซึ่งมีส่วนผสมของไข่ด้วยเช่นกัน

ขนมฝรั่งกุฎีจีน เป็นขนมโบราณที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยมีบาทหลวงโปรตุเกสเป็นผู้สอน แต่เดิม ทำเลี้ยงกันหมู่ญาติพี่น้องเฉพาะงานฉลองเทศกาลตรุษสารท ซึ่งเป็นงานบุญของชาวคริสต์ ต่อมามีการเผยแพร่และสืบทอดมาจนปัจจุบัน โดยมีการพัฒนาเครื่องมือในการผลิต เช่น เตอบ เครื่องตีไข่ ขนมฝรั่งกุฎีจีนไม่มีสูตรตายตัวคนทำอาศัยความชำนาญในการกะส่วนผสมต่างๆ เริ่มจาก ตอกไข่ลงในอ่าง จากนั้นใส่น้ำตาลคนให้เข้ากันโดยใช้เครื่องตีไข่แบบดั้งเดิม ซึ่งทำด้วยไม้ มีเชือกจูงจากปลายไม้ทั้งสองด้าน เพื่อให้คนชักสลับไปมา ตีจนขึ้นฟู เพราะไม่ได้ใส่ผงฟูเลย แล้วจึงผสมแป้งสาลีที่ร่อนไว้ก่อนเพื่อกันมอด นำแป้งไปส่งไปที่ละน้อยระวังอย่าใส่แป้งมากไปเพราะขนมจะยุบ ผสมเสร็จแล้วจึงหยอดพิมพ์ที่วางเรียงไว้ในเตอบแบบโบราณ จะมีที่ใส่ฟืนและถ่านทั้งข้างล่างและข้างบน การอบขนมสำคัญที่การควบคุมความร้อน ต้องคอยเปิดแผ่นสังกะสีด้านบนดูว่าขนมได้ที่แล้วหรือยังหากหน้าขนมขึ้นแล้ว ต้องเกลี่ยถ่านออก และชักฟืนถ่านล่างออกเมื่อน้ำขนมตึงต้องรีบวางลูกพลับแห้ง ฟักเชื่อมขึ้นบาง ลูกเกดแล้วโรยน้ำตาลบางๆ ทันทึ เพื่อไม่ให้ของที่โรยลงไปจับหน้า อบต่อด้วยไฟอ่อนอีกระยะหนึ่งก็จะได้ขนมฝรั่งร้อนๆ หอมกรุ่น (เรวดี วิริยะโลหิต, 2548 : 4-5) ขนมโบราณดั้งเดิมจะไม่มีโรยหน้าด้วยลูกพลับ ขึ้นฟัก ลูกเกดและน้ำตาล แต่คนทำขนมรุ่นหลังๆ ได้มีการพัฒนาหน้าขนมขึ้นมา

นอกจากขนมฝรั่งกุฎีจีนแล้ว ยังมีขนมกุสร้งหรือกุศลัง เดิมเรียกขนมตรุษฝรั่ง มีส่วนผสมแบบเดียวกับขนมฝรั่ง แต่เพิ่มเนย กลี้อ และน้ำมันพืช ลงไปตีให้เข้ากันอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นเทแป้งและใส่มาร์การีนลงไปนิดหน่อย ขยำให้เข้ากัน หมักทิ้งไว้ราว 1 ชั่วโมง จึงใช้ไม้ขนาดแป้งริดให้เป็นแผ่นบางพอควร แล้วใช้ลูกกลิ้งตัดเป็นเส้นยาวพอประมาณ เอามาจัดเรียงขนานตามยาวสี่เส้น แล้วขมวดปลายให้ออกเป็นรูปโบว์ แล้วนำไปทอดในน้ำมัน พอเหลือง ตักขึ้นทิ้งให้เย็น จึงนำไปเคลือบน้ำตาลที่เคี่ยวไว้จนน้ำตาลจับแป้งขาวสวย ความอร่อยของขนมชนิดนี้อยู่ที่แป้งต้องร่วนกรอบแต่น้อย และมีรสชาติเค็ม ๆ มัน ๆ (เรวดี วิริยะโลหิต, 2548 : 4-5)

ขนมอีกชนิดหนึ่งที่ยังมีขายอยู่ในชุมชนกุฎีจีน คือ ขนมกวยตัด (หรือเรียกว่ากวยตัดหรือกวยตัด) บางทีเรียกว่าพายสับปะรด เป็นขนมที่คนในชุมชนท่านหนึ่งได้รับสูตรมาจากก๊วกของบริษัทวินเซอร์ ซึ่งเป็นบริษัทเดินเรือของฝรั่ง หรือบางคนกล่าวว่า ได้มาจากมิชชันนารีที่บ้านวินเซอร์ไปเรียนมาจากสิงคโปร์ แล้วมาสอนให้คนในชุมชน ขนมนี้ทำจากแป้งสาลี ผสมด้วยมาร์การีน กลี้อและน้ำมันพืช นวดจนเข้ากันดีแล้วหมักทิ้งไว้ 1 ชั่วโมง แล้วใช้ไม้ขนาดแป้งริดให้เป็นแผ่นบางพอควรแต่หนากว่าขนมกุสร้ง ตัดเป็นชิ้นกลมเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2 นิ้วนำมาจับจิบโดยรอบ อาจจับจิบด้วยมือหรือมีที่จับจิบก็ได้จากนั้นนำไปทอดในน้ำมันพอเหลืองตักขึ้นไว้จนเย็น

จึงนำแผ่นแป้งมาทาบประกอว แล้วเอาเศษแป้งที่รีดเหลือมาตัดเป็นชิ้นเล็ก ๆ นำมาทำเป็นเกสร แปะประดับบนสับประกอให้หน้าคู่อีกที (เรวดี จิตะโลหิต, 2548 : 4-5)

2.3.9 บ้านทำขนม

ในชุมชนกุฎีจีนมีบ้านทำขนมฝรั่งกุฎีจีนอยู่ 3 บ้านได้แก่

1. บ้านคุณภาควุฒิ สุจิตจรูถ หรือร้านจำหน่ายขนมกุฎีจีนสืบทอดกว่า 200 ปี หรือร้านชูสิงห์ ขนมฝรั่งกุฎีจีนแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ทำขนมจำหน่ายทั้งปลีกและส่ง
ที่ตั้ง เลขที่ 235 ซอยกุฎีจีน ต. ถนนเทศบาลสาย 1 แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร 10600

การทำขนมฝรั่งกุฎีจีน แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ของคุณภาควุฒิ สุจิตจรูถ ขณะนี้ทำมารุ่นที่ 5 แล้ว โดยสืบทอดมาจากบรรพบุรุษซึ่งมีเชื้อสายโปรตุเกสและถ่ายทอดต่อๆ มาจนถึงคุณตา คุณยายของคุณภาควุฒิ จนถึงรุ่นปัจจุบัน ซึ่งการผลิตขนมและรสชาติยังคงเป็นสูตรดั้งเดิมแบบโบราณ ส่วนผสมมีแป้งสาลี ไข่เป็ดและน้ำตาล ในอดีตเคยได้รับรางวัลเชลล์ชวนชิมของ มรว. ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ ในปัจจุบันขนมฝรั่งของบ้านคุณภาควุฒิเป็นสินค้า 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ (OTOP) ระดับ 4 ดาว โดยมีกระบวนการผลิตของบ้านคุณภาควุฒินั้นมีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมบ้าง เพื่อให้ได้สินค้าที่ได้มาตรฐาน รวดเร็วขึ้น ตามแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ใช้เตาอบที่ทันสมัย ซึ่งคิดแบบเองเป็นเตาอบโดยใช้แก๊สแทนการอบด้วยถ่านและใช้เครื่องผสมแป้งรักษารูปลักษณะ และรสชาติของขนมฝรั่งกุฎีจีนสูตรโบราณไว้ได้เป็นอย่างดี

2. บ้านคุณผจงลักษณ์ มณีประสิทธิ์ และคุณวิสิณี มณีประสิทธิ์ หรือบ้านหลานแม่เป่า เป็นบ้านทำขนมและจำหน่ายขนมทั้งปลีกและส่ง
ที่ตั้ง บ้านเลขที่ 103 ซอยกุฎีจีน 1 ถนนเทศบาล สาย 1 แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร 10600

ขนมฝรั่งบ้านแม่เป่าหลังวัดช่างดาครู้ส ได้รับการสืบทอดมาจากคุณย่าของแม่เป่า ซึ่งเรียนการทำขนมต่าง ๆ มาจากแม่ของสามี ซึ่งเป็นชาวโปรตุเกส แม่เป่าได้แต่งงานกับคุณศิริ มณีประสิทธิ์ และสืบทอดการทำขนมให้กับรุ่นลูก และขณะนี้ก็ถ่ายทอดให้กับรุ่นหลาน คือ คุณผจงลักษณ์ และคุณวิสิณี มณีประสิทธิ์ ซึ่งก็เป็นรุ่นที่ 5 เช่นเดียวกับบ้านคุณภาควุฒิ การทำยังเป็นสูตรดั้งเดิม มีการผสมผสานเทคโนโลยีในยุคปัจจุบัน โดยการนำเตาแก๊สมาอบด้านล่าง และด้านบนยังใช้ถ่าน ใช้เครื่องผสมแป้งเพื่อช่วยประหยัดเวลา และทำให้รวดเร็วขึ้น แต่ก็ยังรักษารูปแบบและรสชาติดั้งเดิมเช่นเดียวกัน ขนมฝรั่งบ้านนี้ยังไม่ได้เป็นสินค้า OTOP

3. บ้านคุณสมบุญ และคุณอุไรวรรณ มณีประสิทธิ์ เป็นบ้านทำขนมและจำหน่ายทั้งปลี๊กและสัง

ที่ตั้ง บ้านเลขที่ 133 ซอยกุฎีจีน 9 ถนนเทศบาลสาย 1 แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร 10600

คุณสมบุญ และคุณอุไรวรรณ มณีประสิทธิ์ เป็นพี่น้องกัน ทำขนมอยู่บ้านเดียวกัน คนละมุมของบ้าน คุณสมบุญ จะมีภรรยาชื่อ คุณนิภา ช่วยทำขนมส่วนคุณอุไรวรรณ มีลูกชายและหลานสาวช่วยทำอยู่ คุณสมบุญและคุณอุไรวรรณสืบทอดการทำขนมมาจากคุณย่า ซึ่งเรียนทำขนมมาจากชาวโปรตุเกส และเป็นญาติกับบ้านคุณผจงลักษณ์และคุณวิสิณี แต่เป็นการสืบทอดเพียงรุ่นที่ 4 เนื่องจากลูกๆ ยังไม่ค่อยจะชอบทำขนม การทำขนมจะเป็นแบบ ใช้เตาอบที่ด้านล่างเป็นแก๊สและด้านบนใช้ถ่าน เป็นเตาที่พัฒนาส่วนล่างเหมือนบ้านที่ 2 ส่วนผสมก็ยังใช้สูตรเดิมที่ได้รับมรดกตกทอดมา การผลิตยังทำได้จำนวนน้อยและทำเป็นบางวันเท่านั้น

สำหรับบ้านทำขนมกุสร้ง และขนมกวยตัส มี 2 บ้าน ได้แก่

1. บ้านคุณอังสนา ปิ่นรัตน์ ทำขนมจำหน่ายเฉพาะเทศกาลคริสต์มาสหรือตรุษฝรั่งเท่านั้น

ที่ตั้ง บ้านเลขที่ 36 ซอยกุฎีจีน 3 ถนนเทศบาลสาย 1 แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร 10600

คุณอังสนา ปิ่นรัตน์ ได้รับการถ่ายทอดการทำขนมกุสร้ง และกวยตัสมาจากคุณยาย ซึ่งได้เรียนการทำขนมจากชาวโปรตุเกส ซึ่งพบว่าขนมกุสร้งยังเป็นขนมดั้งเดิมของชาวโปรตุเกสที่มีส่วนผสมของไข่และเนย ทำในช่วงเทศกาลตรุษฝรั่ง หรือ คริสต์มาส (Christmas) เท่านั้น และเป็นขนมที่ทำขึ้นเพื่อแจกจ่ายให้ลูกหลานที่มาเยี่ยมเยียนบิดามารดาหรือครอบครัวเดิมในเทศกาลคริสต์มาส ดังนั้นจึงทำให้มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า ขนมโบว์คริสต์มาส ส่วนขนมกวยตัสทำบ้างเป็นบางวัน หรือเวลาที่มีคนมาสั่งทำเป็นพิเศษ ขนมกวยตัสไม่มีส่วนผสมของไข่ แต่มีส่วนผสมของเนย

ขนมทั้ง 2 ชนิดนี้เป็นขนมในลักษณะขนมทอดไม่ใช่ขนมอบ ขนมกุสร้งยังนำไปเคลือบน้ำตาลให้จับเป็นเกล็ดสีขาวจะมีรสกรอบหวานมัน แต่ขนมกวยตัสเมื่อทอดแล้ว จะนำสับปะรดมาทาหน้า ทำให้เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าพายสับปะรด และจะไม่ใช้ขนมจากโปรตุเกสแท้ๆ เป็นขนมจากแม่ครัวที่บ้านวินเซอร์ไปเรียนทำขนมที่สิงคโปร์ แล้วกลับมาฝึกให้คนในชุมชนกุฎีจีนทำได้ดัดแปลงรูปลักษณะของขนมจากดั้งเดิมให้เล็กลง และมีรสชาติใหม่ที่เหมาะกับรสนิยมของคนไทย

2. บ้านคุณอำพรณ นิ่มเชียง ทำขนมกวยตัสจำหน่ายปลี๊กและสัง สำหรับขนมกุสร้งทำเฉพาะเทศกาลตรุษฝรั่งเท่านั้น

ที่ตั้ง บ้านเลขที่ 123 ซอยกุฎีจีน 3 ถนนเทศบาลสาย 1 แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร 10600

คุณอำพรณ นิ่มเชียง จะทำขนมกวยตัส จำหน่ายปลีกและส่งทุกวัน บางครั้งจะมีพี่สาว คือ คุณวิไล จันทระ ช่วยทำด้วยหรือคุณอังสนา ปิ่นรัตน์ ทำขนมกวยตัส แล้วจะมาฝากขายที่บ้าน คุณอำพรณ นิ่มเชียง สำหรับคุณอำพรณ นิ่มเชียง ก็ได้รับการถ่ายทอดการทำขนมกุสร้ง และ กวยตัส มาจากคุณแม่ และคุณยาย ซึ่งเป็นการถ่ายทอดเป็นรุ่นที่ 3 ส่วนลูกของคุณอังสนา และ คุณอำพรณ ไม่มีใครสนใจทำขนม และอายุยังน้อยอยู่ คุณอังสนา และคุณอำพรณจึงต้องการ ถ่ายทอดการทำขนมให้แก่นักศึกษาและผู้สนใจ เพื่อเป็นการอนุรักษ์และสืบทอดการทำขนมโบราณ ทั้ง 2 ชนิดนี้ไม่ให้สูญหายไปจากชุมชนกุฎีจีน

2.4 ห้องสมุดมีชีวิต

ที่มาของห้องสมุดมีชีวิตในประเทศไทย

“ห้องสมุดมีชีวิต” (Living Library) จะกำเนิดขึ้นเมื่อใดไม่ทราบแน่ แต่บุคคลสำคัญยิ่งที่ บันดาลให้ “ห้องสมุดมีชีวิต” มีพลังชีวิตจนทรงอานุภาพ เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในประเทศไทย คือ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร โดยเริ่มในการปาฐกถาพิเศษต่อที่ประชุมสัมมนา ทางวิชาการ เรื่อง “ มิติใหม่ของการปฏิรูปอุดมศึกษาไทย : หัวใจแห่งการพัฒนาชาติ ” ที่จังหวัด พิษณุโลกระหว่างวันที่ 9 – 10 สิงหาคม 2544 และได้กล่าวถึงห้องสมุดว่า “ ผมเป็นห่วงระบบ ห้องสมุดไทย ช่วยคิดให้ผมหน่อย ผมพร้อมจะลงทุนห้องสมุด แต่ผมอยากให้เป็นห้องสมุดมีชีวิต ไม่ใช่ลงทุนแล้วตาย ก็คือซื้อหนังสือ lot แรกแล้วก็หยุด แล้วก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น จะทำอะไรให้มี ห้องสมุดอย่างเมืองนอกที่ประเทศไทย และห้องสมุดจะตั้งอยู่ในสถานที่เด็กวัยรุ่นชอบไปโดยตั้งแข่ง กับสถานบันเทิงได้ไหม ถือว่าเป็นบันเทิงอีกแบบก็ได้ ” (ห้องสมุดมีชีวิต : <http://www.lib.Chandra.Ac.th/Letter ARC new2/arc2.htm>)

ในการประชุมคณะกรรมการพัฒนาห้องสมุดระดับอุดมศึกษา ครั้งที่ 2/2544 เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2544 ณ ทบวงมหาวิทยาลัย ได้ให้ห้องสมุดของแต่ละมหาวิทยาลัยได้คิดรูปแบบและ จัดทำโครงการห้องสมุดที่มีชีวิตเพื่อนำเสนอและของบประมาณจากรัฐบาลหลังจากนั้นได้มีการเสนอ โครงการหลากหลายตามสภาพของห้องสมุดแต่ละมหาวิทยาลัยเข้าไปแต่ในที่ประชุมครั้งต่อมาได้มา ให้ทุกมหาวิทยาลัยร่วมกันคิดทำเป็น โครงการเดียวเพื่อความสะดวกในการของบประมาณและได้มี การประชุมเพื่อพิจารณาเรื่องนี้กันอีกหลายครั้ง แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการบริหารงานและ งบประมาณของรัฐ โครงการห้องสมุดที่มีชีวิตยังคงดำเนินการจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

จากสรุปผลการประชุมเกี่ยวกับการพัฒนาอุดมศึกษาตามนโยบายของท่านนายกฯ เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2546 ที่ทบวงมหาวิทยาลัยที่ประชุมอันประกอบด้วยอธิการบดีมหาวิทยาลัยหรือ

สถาบันได้มีความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการดำเนินงานตามประเด็นต่างๆ โดยเฉพาะในประเด็นที่ 3 นโยบายในการพัฒนา Living Library ที่ประชุมได้อภิปรายโดยมีความเห็นและข้อเสนอแนะสรุปว่า การพัฒนาระบบห้องสมุดให้มีลักษณะเป็นห้องสมุดที่มีชีวิต (Living Library) คือเป็นการผสมผสานแบบบูรณาการทั้งในส่วนการทำเป็นห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ (E-Library หรือ Digil Library) การปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัยและการสืบค้นโดยใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT) ฯลฯ เข้าด้วยกันเพื่อทำให้นักที่เข้ามาใช้ห้องสมุดได้รับประโยชน์สาระที่มาศึกษาค้นคว้า (สัมพันธ์ พลันสังเกตุ, 2546 : 16 - 19)

2.4.1 ความหมายของห้องสมุดมีชีวิต

ผู้รู้และนักวิชาการได้ให้ความหมายของห้องสมุดมีชีวิตในมุมมองต่างๆ หลากหลายทัศนะดังต่อไปนี้

ห้องสมุดมีชีวิต หรือระบบห้องสมุดมีชีวิต (Living Library System)

ห้องสมุดมีชีวิตก็คือห้องสมุดที่ยังสามารถดำเนินงานและให้บริการกับสมาชิกได้ตลอด 24 ชม. เสมือนห้องสมุดยังไม่ตาย ในที่นี้หมายถึงการให้บริการกับสมาชิกได้ตลอดเวลา เช่นระบบสามารถโต้ตอบกับสมาชิกได้ สมาชิกสามารถยืมหรือคืนทรัพยากรได้ และสมาชิกสามารถสืบค้นและเรียกใช้ข้อมูลได้ ถึงแม้จะไม่มีเจ้าหน้าที่อยู่ หรือมีเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอกับปริมาณของสมาชิกที่เข้ามาใช้บริการก็ยังคงสามารถให้บริการดังกล่าวข้างต้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ห้องสมุดมีชีวิต : http://www.tasanee.com/t_article6.php?t_ar_1=1)

ห้องสมุดมีชีวิต (Living Library)

ห้องสมุดมีชีวิต หมายถึง แหล่งเรียนรู้ที่ดำเนินงานบนระบบฐานข้อมูลออนไลน์ที่สามารถให้บริการสารสนเทศในหลายสาขา ผู้ใช้บริการสามารถเข้าถึงสารสนเทศได้ตามความต้องการในทันที ตลอดเวลา และทุกสถานที่ (ห้องสมุดมีชีวิต : <http://gold.rajabhat.edu/living/index.html>)

ห้องสมุดมีชีวิตถ้าความหมายของห้องสมุด คือ อาคาร สถานที่ ห้องสมุดย่อมไม่ใช่สิ่งมีชีวิต หากเป็นการอุปมาเสมือนว่าห้องสมุดนั้นมีชีวิตเป็นห้องสมุดที่มีความเคลื่อนไหวและมีผู้ให้บริการ ความหมายของห้องสมุดมีชีวิตจึงนิยามที่แตกต่างกัน เช่น เป็นการรวบรวมสารสนเทศในหัวข้อใด หัวข้อหนึ่งให้ผู้บริการเข้าถึงข้อมูลนั้นผ่านอินเทอร์เน็ตได้ตลอดเวลาและเป็นห้องสมุดที่ผู้บริการมีความรู้สึกอบอุ่น สบายใจ มีความสุขเมื่อมาอ่านหนังสือในห้องสมุดเป็นต้น (ห้องสมุดมีชีวิต : <http://library.spu.ac.th/lib.html>)

คำว่า “ห้องสมุดมีชีวิต” ไม่ปรากฏในพจนานุกรมศัพท์บรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ เนื่องจากคำนี้เป็นคำอุปมา เหมือนการเปรียบเทียบว่าโลกนี้คือ ห้องสมุด เราอยู่ในโลกที่มีการเรียนรู้ตลอดเวลา แล้วสิ่งต่างๆ ที่มีการบันทึกไว้ให้คนยุคเราและในยุคต่อไปได้รับทราบและเรียนรู้ เพื่อให้คนรุ่นต่อไปไม่ต้องเรียนรู้จากความผิดพลาดหรือข้อค้นพบนั้นอีก การเรียนรู้ของคนในแต่ละยุคจึงเป็นการต่อยอดความรู้ เพื่อให้โลกนี้มีการพัฒนาที่เรียกว่า เจริญขึ้น คำว่า “ห้องสมุดมีชีวิต” ได้รับความสนใจเนื่องจากห้องสมุดโรงเรียนหลายแห่งได้นำแนวคิดนี้ไปปรับกระบวนการเรียนรู้ของเด็กให้เรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติควบคู่ไปกับการเรียนรู้ในห้องเรียนและมีการใช้เทคโนโลยีในชีวิตประจำวัน เพื่อไม่ให้การเรียนรู้นั้นมีอยู่เฉพาะในตำราแต่ทำให้การเรียนรู้นั้นมีชีวิตอยู่ในชีวิตประจำวันของเรา ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับรางวัลนวัตกรรมของสหรัฐอเมริกาในปี 2545 คือรางวัล Smithsonian Computerworld Award ด้านสิ่งแวดล้อม เกษตรกรรมและพลังงาน (นวัตกรรม วิชาการ, 2547 : 82)

ห้องสมุดมีชีวิตตามความเข้าใจของ รองศาสตราจารย์ปัญญา สุขแสน “หมายถึงการบริการวัสดุห้องสมุดที่หลากหลายรูปแบบใหม่ทันสมัย มีคุณค่าต่อผู้ใช้บริการ รวมทั้งการจัดองค์การให้อำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ใช้บริการมากที่สุด เช่น จัดพิพิธภัณฑสถานในพื้นที่ใกล้เคียงหรืออาคารเดียวกับห้องสมุดให้ผู้ใช้บริการพึงพอใจกลับมาใช้กลับมาใช้บริการประจำ ที่สำคัญคือให้ผู้ใช้บริการนำสารสนเทศมาประยุกต์ใช้ในด้านการศึกษาค้นคว้า เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม หรือด้านอื่นๆ โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือต้องการให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ใช้ความรู้เป็นพื้นฐาน (KNOWLEDGE BASED SOCIETY) ในการประยุกต์พัฒนาระบบงานต่างๆ ”

(ห้องสมุดมีชีวิต : http://library.rii.ac.th/infor/syslcnews/news/news_1115_17sep46.pdf)

ดร.ทวีศักดิ์ กอนันต์กุล กล่าวไว้ว่า Living Library คือการจัดหาหนังสือที่ทันสมัยและสามารถต่อเข้าอินเทอร์เน็ตได้ (สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการ ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบสารสนเทศและการสื่อสาร 4 กุมภาพันธ์ 2545)

ห้องสมุดมีชีวิต ยังคงมีหนังสือวารสาร หนังสือพิมพ์ แต่ต้องทำให้ “ตัวหนังสือมีชีวิต” เป็นเสียง เป็นภาพ ผสมผสานให้ลงตัว รวมทั้งอาคารสถานที่ที่ดูสดใส บรรยากาศที่เอื้อต่อความมีชีวิตเป็นชีวิตในความมีชีวิต คือ ผู้รับบริการมีความพึงพอใจที่จะใช้บริการ ได้รับประโยชน์จากบริการต่างๆ ของห้องสมุด ได้ทั้งอาหารสมอง และอาหารใจเข้า ทำนองชีวิตให้ชีวิต ทั้งผู้รับบริการและผู้ให้บริการต่างสมาคมกันด้วยความเบิกบานแจ่มใส ช่วยกันคิดช่วยกันพัฒนาเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ของ “KNOWLEDGE BASED SOCIETY (ห้องสมุดมีชีวิต : <http://www.lib.chandra.ac.th/LetterARCnews/arc2.htm>)

ห้องสมุดมีชีวิต เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตสำหรับชุมชนทุกระดับ ที่ทำให้ผู้ใช้ “เพลิน (Pleam)” คือได้ทั้งเล่น (Play) และเรียนรู้ (Learn)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ห้องสมุดมีชีวิต เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความเคลื่อนไหว มีการตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ มีการเปลี่ยนแปลงและมีการพัฒนาส่งเสริมสนับสนุนให้สมาชิกในสังคมได้ศึกษาค้นคว้า ใฝ่หาความรู้ด้วยตนเองอย่างเพลิดเพลินมีความสุข ให้บริการแก่ทุกคนโดยเสมอภาคและเท่าเทียม เพื่อให้มีความเจริญงอกงามทางสติปัญญาโดยทั่วกัน

2.4.2 วัตถุประสงค์ของห้องสมุด

ห้องสมุดแต่ละประเภทย่อมมีความมุ่งหมายเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตามหากกล่าวโดยรวมแล้ว ห้องสมุดทุกประเภทที่จัดตั้งขึ้นย่อมมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อการศึกษา (Education) ให้การศึกษาแก่ผู้ใช้เพื่อให้ผู้ใช้ทุกคน เป็นผู้มีความรู้ มีความสามารถในการตัดสินใจปัญหาต่างๆ ได้อย่างถูกต้องและนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

2. เพื่อให้ข่าวสารความรู้หรือสารนิเทศ (Information) ผู้ใช้ได้รับสารนิเทศทันต่อเหตุการณ์ทั้งในด้านการงานและชีวิตประจำวัน โดยห้องสมุดจะบริการข่าวสารความเคลื่อนไหวต่างๆ

3. เพื่อการค้นคว้าวิจัย (Research) การค้นคว้าวิจัยเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความก้าวหน้าทางวิชาการ ห้องสมุดจึงมีบทบาทในการให้บริการช่วยเหลือ ผู้ทำการวิจัยได้ทราบว่าเรื่องนั้นๆ ได้มีผู้วิจัยทำไว้แล้วอย่างไรบ้าง เพื่อจะได้ไม่ต้องทำซ้ำ แต่จะได้ใช้ผลของการวิจัยเรื่องนั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งของการค้นคว้าต่อไป

4. เพื่อความจรรโลงใจ (Inspiration) ทรัพยากรสารนิเทศในห้องสมุดมีหลายประเภทซึ่งลีลาการเขียนจะแฝงคติธรรม ความสละสลวย ไพเราะเพราะพริ้งของกวีนิพนธ์ เมื่ออ่านแล้วจะได้รับความสุข เิบอิมทางใจรู้สึกซาบซึ้งในตัวละครที่กล่าวไว้ในเนื้อเรื่องของหนังสือต่าง ๆ

5. เพื่อนันทนาการ (Recreation) ห้องสมุดโดยทั่วไป จะมีหนังสือประเภทบันเทิงคดีและวารสารประเภทเบาสมองไว้บริการแก่ผู้ใช้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ผู้ใช้ได้รับความเพลิดเพลินสบายใจ เป็นการพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตของทุกคน (สุมน ถนอมเกียรติ, 2541 : 4)

2.4.3 องค์ประกอบของห้องสมุดมีชีวิต

ห้องสมุดมีชีวิต ในความเห็นของ ดร. สิริกร มณีรินทร์ ประธานคณะกรรมการสำนักงานอุทยานการเรียนรู้ (TK park) ต้องประกอบด้วย

1. องค์ประกอบด้วยกายภาพ คือ การออกแบบตกแต่งสถานที่ให้มีความทันสมัย ตั้งอยู่ในแหล่งชุมชนที่การคมนาคม สะดวก ปลอดภัย และมีพื้นที่ใช้สอยไม่น้อยกว่า 1,000 ตารางเมตร

2. องค์ประกอบด้านสาระและกิจกรรม นอกจากหนังสือแล้วยังต้องมีสื่อการเรียนรู้อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น ซีดี อินเทอร์เน็ต ออนไลน์ e-library เพื่อสนองความต้องการการเรียนรู้ของเยาวชนเป็นหลัก

3. องค์ประกอบด้านการบริหารจัดการ ต้องประกอบด้วยบุคคลหลากหลายสาขาอาชีพ ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน นักวิชาการ ผู้ทรงวุฒิ ประชาชนท้องถิ่น และเครือข่ายเยาวชน ร่วมกันกำหนดทิศทางการทำงานและประสานความร่วมมือเพิ่มเติมสีสันให้ห้องสมุดมีชีวิต

2.4.4 ลักษณะทั่วไปของห้องสมุดมีชีวิต

ประเด็นปัญหาในการทำห้องสมุดที่มีชีวิตที่พิจารณากันมีอยู่ 4 – 5 เรื่อง เช่น การเปิดห้องสมุดในศูนย์การค้าหรือแหล่งชุมชน การจัดหาเครื่องมืออุปกรณ์ เทคโนโลยีต่างๆ การให้บริการสารสนเทศแบบออนไลน์ การเปิดให้ประชาชนเข้าใช้บริการได้ตลอดเวลาให้บริการอาหารและเครื่องดื่ม ที่เหมาะสมซึ่งสิ่งเหล่านี้จำเป็นจะต้องใช้งบประมาณจำนวนมากทั้งสิ้นถ้ารัฐไม่ให้การสนับสนุนอย่างเพียงพอ การดำเนินการก็จะมีข้อจำกัดตาม สถานภาพของมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งมีแนวความคิดในเรื่องรูปของห้องสมุดที่มีชีวิตว่า ควรเป็นอย่างไร จะมีอะไรบ้าง จริงๆ แล้วเรื่องนี้ น่าจะเป็นไปตามสถานภาพของห้องสมุดแต่ละแห่งเพราะความพร้อมไม่เท่ากันการปรับปรุงเพื่อให้เกิดห้องสมุดที่มีชีวิตควรเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละห้องสมุดซึ่งอาจแยกออกได้ 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 คือ การให้บริการข้อมูลสารสนเทศในระบบออนไลน์แก่ประชาชนซึ่งเรื่องนี้จำเป็นจะต้องใช้งบประมาณสูงเพื่อปรับปรุงระบบเทคโนโลยี ซึ่งขณะนี้รัฐบาลกำลังดำเนินการในส่วนของการขยายการศึกษาของชาติ (EdNet)

ส่วนที่ 2 คือ การปรับปรุงห้องสมุดเดิมให้กลายเป็นห้องสมุด ที่มีชีวิต โดยมีเป้าหมายหลักตามนโยบายของท่านนายกฯ ที่ว่า “เป็นห้องสมุดที่ผู้ใช้มีความพอใจและมีความสุขในการเข้าใช้บริการ” ในส่วนนี้จะใช้งบประมาณไม่มากนัก เพราะห้องสมุดมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ค่อนข้างมีความพร้อมในด้านสถานที่ ทรัพยากรสารสนเทศและบุคลากรอยู่แล้ว อาจจะมีสิ่งเพิ่มเติมอื่นๆ อีกบ้างที่ต้องเสริมแต่งเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายดำเนินการเพื่อปรับเปลี่ยนไปสู่ห้องสมุดที่มีชีวิตอาจจะทำได้ดังนี้

ขั้นตอนแรก จะต้องรู้สถานภาพของตัวเอง ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมีหลายแบบ มีขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้าง มีงบประมาณ มีทรัพยากร สารสนเทศ และมีบุคลากรมากน้อยแตกต่างกัน ในส่วนนี้รัฐจำเป็นจะต้องช่วยเสริมให้มีสภาพใกล้เคียงกัน สิ่งที่ต้องเพิ่มเติมคือ การให้ความสำคัญ กับห้องเด็กและเยาวชนให้มากขึ้นมีหนังสือและวารสารมากมาย มีเครื่องเล่นและอุปกรณ์เสริมสติปัญญา เช่น มีคอมพิวเตอร์และอินเตอร์เน็ตอย่างเพียงพอ มีบรรณารักษ์ดูแลโดยเฉพาะ

ขั้นตอนที่สอง คนที่มาใช้บริการเป็นใคร ผู้ใช้พอใจแล้วยัง ทำอย่างไรให้ผู้ใช้พอใจเพิ่มมากขึ้น ผู้ใช้บริการหลักของห้องสมุดมหาวิทยาลัย ได้แก่ นิสิตและอาจารย์ซึ่งส่วนนี้ห้องสมุดจะต้องให้บริการอย่างเต็มที่อยู่แล้วและต้องให้ผู้ใช้มีความพอใจเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา

ขั้นตอนที่สาม ชักจูงคนให้เข้ามาใช้บริการเพิ่มมากขึ้น อันได้แก่บุคคลภายนอก คือ เด็กและเยาวชน ประชาชนทั่วไป ลองสำรวจดูว่าทำไมบุคคลเหล่านั้นจึงไม่เข้ามาใช้ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยอาจปรับปรุงแก้ไขระเบียบข้อบังคับบางส่วนของที่ไม่เอื้อต่อบุคคลภายนอกแล้วจะต้องมีการโฆษณาชักจูงเพื่อให้เข้ามาใช้บริการมากขึ้น ในการนี้มหาวิทยาลัยควรจัดให้มีห้องสมุดเคลื่อนที่เพื่อให้บริการแก่โรงเรียนและชุมชนและเพื่อการประชาสัมพันธ์

ขั้นตอนที่สี่ พยายาม ให้ผู้ใช้อยู่ในห้องสมุดนานเท่าที่จะนานได้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนเสริมความสุข คือ มีวารสารและหนังสือหลากหลาย สิ่งพิมพ์ ทุกชนิดล้วนมีคุณค่าในตัวเองทั้งสิ้น อันสังเกตได้จากแผงหนังสือริมถนนที่ได้รับความสนใจจากประชาชนอย่างมาก ห้องสมุดน่าจะจัดให้มีสภาพอย่างเดียวกันมีอาหารเครื่องดื่มมีกิจกรรมความบันเทิงสำหรับพักผ่อนหย่อนใจไปในตัว (สัมพันธ์ พลันสังเกตุ, 2546 : 16 – 19)

2.4.5 คุณสมบัติของผู้ให้บริการสารสนเทศที่ทำให้ห้องสมุดมีชีวิต

จากการอภิปรายเรื่อง “มิติใหม่ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยที่มีชีวิต” ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารห้องสมุดปีที่ 49 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2548 หน้า 67 ได้ระบุคุณสมบัติของบรรณารักษ์ในอุดมคติที่ทำให้ห้องสมุดมีชีวิตได้ดังนี้

1. มีความรู้ในวิชาชีพ
2. พัฒนาเองอย่างต่อเนื่อง
3. ปรับตัวให้ทันกับเทคโนโลยีสารสนเทศ
4. มีหัวใจบริการ
5. มีมนุษยสัมพันธ์ดี
6. ได้รับความรู้จากหลักสูตรที่ทันต่อเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคม
7. มีทักษะทางด้านเทคโนโลยี
8. มีทักษะทางด้านภาษา

9. สามารถสร้างบรรยากาศห้องสมุดให้น่ารื่นรมย์ มีศิลปะในการจัดห้องสมุด สร้างบรรยากาศให้ผู้ใช้รู้สึกผ่อนคลาย

2.4.6 บทบาทของห้องสมุดและผู้ให้บริการสารสนเทศในยุคข่าวสารข้อมูล

ในสภาพปัจจุบันที่สารสนเทศมีการถ่ายทอดนำเสนอในหลาย ๆ รูปแบบ และมีปริมาณเพิ่ม มหาศาล ในด้านผู้ใช้เอง ความต้องการสารสนเทศก็เพิ่มขึ้นและมีรูปแบบที่เปลี่ยนไป ผู้ใช้ต้องการ สารสนเทศที่น่าเชื่อถือ ถูกต้อง เทียบตรง ในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งพิมพ์ ไปรษณีย์ อิเล็กทรอนิกส์ หรือแผ่นดิสก์โดยขอให้ได้รับสารสนเทศทันเวลาที่ต้องการ

ผู้ใช้หรือผู้บริหารสารสนเทศมีหลากหลาย ทั้งจากภาครัฐบาล ภาคธุรกิจ อุตสาหกรรม การค้า การศึกษา และสาธารณชนทั่วไป แม้ว่าจะขณะนี้เทคโนโลยีสารสนเทศโดยเฉพาะคอมพิวเตอร์ มีส่วนในชีวิตประจำวันและการปฏิบัติงาน แต่สิ่งทีบุคคลส่วนใหญ่ขาด คือ ทักษะสารสนเทศ ซึ่งเป็นทักษะในการค้นหา ใช้ระบบสารสนเทศทั้งภายในและภายนอกหน่วยงานเพื่อค้นหา สารสนเทศที่ต้องการ แต่เดิมนั้นผู้ปฏิบัติงานสอนผู้ใช้ให้รู้จักการค้นหาทรัพยากรต่าง ๆ ในห้องสมุด แต่ในสภาพปัจจุบันซึ่งเป็นยุคสารสนเทศไร้พรมแดนเช่นนี้ บทบาทของผู้ปฏิบัติงานสารสนเทศคือ การพัฒนาให้ทุกคนในสังคมเกิดการเรียนรู้สารสนเทศ ให้ผู้บริหารสารสนเทศมีทักษะในด้านต่าง ๆ อาทิ การใช้เครื่องมือค้นหาเพื่อใช้ระบบสารสนเทศต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ การหาว่า สารสนเทศที่ต้องการที่เกี่ยวข้องอยู่ที่ใด ไม่ว่าจะเป็นแหล่งภายในหรือภายนอกองค์กรและสามารถ ประเมินและวิเคราะห์ถึงความถูกต้อง เทียบตรงของสารสนเทศที่ค้นได้

บทบาทของผู้ปฏิบัติงานในกระบวนการถ่ายทอดสารสนเทศเดิมเป็นบทบาทตัวกลาง เชื่อมโยงระหว่างแหล่งสารสนเทศและผู้ใช้ ผู้ปฏิบัติงานจะจัดหาสารสนเทศจากแหล่งต่าง ๆ นำมา จัดให้เป็นระบบในสถาบันบริการสารสนเทศที่รับผิดชอบ เพื่อความสะดวกในการค้น และให้บริการ ต่อไป

บทบาทของผู้ปฏิบัติงานขณะนี้กล่าวได้ว่าเปลี่ยนไป ในสังคมที่สารสนเทศไร้พรมแดน ผู้ใช้สามารถค้นหาสารสนเทศจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้โดยตรง ไม่ว่าจะเป็นวารสารออนไลน์ ฐานข้อมูลออนไลน์ หรือข้อมูลในอินเทอร์เน็ต ดังนั้นความจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติงานจะจัดหา และนำ สารสนเทศรูปแบบต่าง ๆ มาเก็บในสถาบันบริการสารสนเทศที่รับผิดชอบจะลดลง และบทบาทของ ผู้ปฏิบัติงานสารสนเทศในฐานะตัวกลางระหว่างแหล่งและผู้ใช้ลดความสำคัญลงไปด้วย ผู้ใช้ไม่ จำเป็นต้องอาศัยตัวกลาง ถ้าเขาสามารถช่วยตัวเองจะเข้าถึงแหล่งสารสนเทศต่าง ๆ ด้วยตนเองได้ บทบาทของผู้ปฏิบัติงานจึงเปลี่ยนไปเน้นการเข้าถึง การบริการ และส่งเสริมการใช้สารสนเทศ เป็นหลัก ผู้ปฏิบัติงานจะเป็นผู้ฝึกฝน ผู้อบรมให้ผู้ใช้เกิดการเรียนรู้สารสนเทศ (information literacy) มีทักษะในการค้นหาสารสนเทศจากแหล่งต่าง ๆ และเลือกใช้สารสนเทศที่ถูกต้อง

บทบาทของผู้ปฏิบัติงานสารสนเทศจึงปรากฏใน 2 ลักษณะ คือบทบาทเชิงรับ และบทบาทเชิงรุก

บทบาทเชิงรับเป็นบทบาทที่จำกัด เฉพาะในที่ตั้ง เฉพาะงานที่ปฏิบัติ บริการที่เคยจัด อย่างไรก็ตามจะเป็นเช่นนั้น การขาดการปฏิรูป การปรับเปลี่ยนให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงและความต้องการของผู้ใช้จะทำให้บทบาทของผู้ปฏิบัติงานไม่โดดเด่น ในสภาพปัจจุบันผู้ปฏิบัติงานคงต้องวิเคราะห์สภาพที่เป็นอยู่ มองหาโอกาสและรับความท้าทายต่าง ๆ แล้วนำมาปรับบทบาทและการปฏิบัติงานในเชิงรุกให้มากขึ้น เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากผู้ให้บริการ จากองค์กรที่สังกัด และจากสังคม (ประภาวดี สืบสนธิ์, 2543 : 183 – 184)

การสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อใช้สำหรับการศึกษาค้นคว้า จัดเป็นกลยุทธ์หนึ่งของบทบาทเชิงรุกในการบริการสารสนเทศ และการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ คือการวิจัย ด้วยเหตุนี้สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ จึงทำวิจัยเรื่องการจัดการความรู้ ภูมิปัญญา ท้องถิ่นเพื่อพัฒนาอาชีพทำขนมโบราณ ชุมชนกุฎีจีน แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นงานวิจัย ในโครงการวิจัยและพัฒนาห้องสมุดมีชีวิตเพื่อขยายฐานข้อมูลสำหรับการค้นคว้าของผู้ใช้ต่อไป และเป็นการเผยแพร่การทำขนมโบราณของชุมชนกุฎีจีนทางหนึ่งด้วย